

הפרשת תרומות ומעשרות לפני גמר מלאכה

(על הפרשה מפירות נשר)

ראשי פרקים

- א. הצגת הבעיה
- ב. מקורות האיסור לתרום לפני גמר מלאכה
- ג. תוקף האיסור – דאורייתא או דרבנן
- ד. גדרי האיסור – עיון במשנה תרומות פרק א'
  1. משנה ט' – תרומת שמן על זיתים הנכבשים
  2. משנה ח' – תרומת שמן על זיתים הנכתשים
  3. משנה ד' – תרומת זיתים על השמן
  4. סיכום

ה. פסק ההלכה

1. גדרים נוספים – מתוך פסקי האחרונים
  1. פירות שאינם מחוסרים מעשה בגופם
  2. פירות או תוצרת שאינם יין או שמן
  3. האוכל אכילת קבע לפני גמר מלאכה

ז. בזמן הזה

ח. בשעת הדחק

ט. סיכום

א. הצגת הבעיה

למושג "גמר מלאכה", שהוא שלב סיום עבודות החקלאי לפני השיווק, מספר משמעויות והשלכות הלכתיות¹. אחת ההלכות הללו קובעת שאסור להפריש תרומות לפני גמר מלאכה

1. עד מתי מותר באכילת עראי, עד מתי לקוח פטור מדאורייתא, עד מתי הפקר והקדש פוטרים

– לא מהפרי על עצמו, לא מהפרי על פירות אחרים ולא מפירות אחרים עליו². לביור גדרי הלכה זו חשיבות מרובה להפעלת מערכת הפרשת תרומות ומעשרות במגזר החקלאי. בענפים רבים חלק מסוים של היבול נשאר בשטח לאחר סיום הקטיף: תפוזים שנשרו או נפלו לאדמת הפרדס, תפוחי אדמה ובוטנים שנתלשו אך לא נאספו וכדו'. ניצול פירות אלו בתור תרומה גדולה ותרומת מעשר יכול להיות חסכון כספי ניכר לחקלאי, בנוסף לנחות הטכנית שתמנע תקלות רבות בדרך ההפרשה. דא עקא, פירות אלו מוגדרים על-פי גדרי ההלכה כפירות ש"לפני גמר מלאכה". מתוך ניתוח גדרי הלכה זו, נוכל לאתר אפשרויות לפתרון.

יש לבדוק אם איסור זה מקורו מדאורייתא או שהוא גזרה מדרבנן. יש לברר על אילו פירות הוא חל, וכן אם האיסור תקף גם בזמן הזה.

ב. מקורות האיסור לתרום לפני גמר מלאכה

במדרשי התנאים מובאים פסוקים בתורה שמהם לומדים על איסור הפרשת תרומות לפני גמר מלאכה. כ"כ בספרי (על במדבר י"ח כ"ז): "כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב למה נאמר, לפי שהוא אומר והרמותם ממנו. שומע אני יתרום שבולים על חיטים, ענבים על היין וזיתים על השמן, ת"ל כדגן מן הגורן – מן הגמור. מכאן אמרו התבואה משתמרת, והיין משיקפה, והשמן משירד לעוקה"³. מן הספרי אנו למדים שאין להפריש מפרי שאיננו גמור על פרי גמור. בתוספתא (תרומות ג' ט"ו)⁴ נלמד מן הפסוק עוד שאין להפריש מפרי שאיננו גמור על עצמו: "התרום ענבים לשוק ועתיד לעשותן צימוקים, תאנים ועתיד לעשותן גרוגרות, רמונים ועתיד לעשותן פרד... בית הלל אומרים: אין צריך לתרום שנייה, ובית שמאי אומרים: צריך לתרום שנייה. אמרו בית שמאי לבית הלל: הרי הוא אומר: וכמלאה מן היקב – לא תרום זה מן היקב(שהרי תרום לפני גמר מלאכת הצימוקים, והרי זה כאילו תרום מענבים לפני גמר מלאכת היין ביקב). אמרו להם בית הלל: הרי הוא אומר: וכל מעשר הארץ... קדש לה" (ויקרא כ"ז ל"א), אם אתה אומר צריך לתרום שנייה,

מחיוב תרו"מ, פירות שגדלו אצל עכו"ם או שנכנסו מחו"ל, ושאלות רבות אחרות. ועיין במבוא למאמר "גמר מלאכה מהו" שבקובץ זה.

2. להלן נתייחס לאיסור להפריש לפני גמר מלאכה באופן כללי, אא"כ יצויין בפירוט אחרת.
3. המלבי"ם לספרי כותב שבפ"ק דבכורות למדו ממקום אחר, וכונתו לפרק קמא דתמורה (ה' ע"א), ופרק בתרא דבכורות (נ"ג ע"ב). מקורו בכסף-משנה לרמב"ם תרומות פ"ה ה"ד. אלא שברמב"ם פרנקל ציינו בצדק, שמקורות אלו מתייחסים להלכה ב' ברמב"ם, המדבר על הפרשה ממין על שאינו מינו, וכן כתב בתוספות אנשי שם (סוף פ"ק תרומות), ולכן איננו שייך לעניננו.
4. הגירסה המובאת כאן היא גירסת הראשונים ולא גירסת הדפוסים ("בספרים שלנו כתובה בטעות" – מהר"י קורקוס), ועיין תוספתא כפשוטה עמוד 334.

אף זה לא קיים קדש לה". מתוספתא זו משמע שגם בית שמאי וגם בית הלל מסכימים שאין להפריש לכתחילה לפני גמר מלאכה, ומחלוקתם רק לענין מי שהפריש בדיעבד⁵.

מתוספתא אחרת (תרומות פ"ג י"ח, והובאה גם בביצה י"ג ע"א) אנו למדים שגם תרומת מעשר יש להפריש רק לאחר גמר מלאכה: "בן לוי שנתנו לו שבולין ועתיד לעשותן גורן, ענבים ועתיד לעשותן יין, זיתים ועתיד לעשותן שמן, כשם שתרומת ראשית מן הגורן ומן היקב, כך תרומת מעשר מן הגורן ומן היקב".

המקור הראשי בתורה לאיסור הפרשת תרומת מעשר לפני גמר מלאכה, וגם לאיסור הפרשת מעשר ראשון עצמו, לפני גמר מלאכה מובא בירושלמי (תרומות פ"א ה"ה): "ונחשב לכם תרומתכם כדגן מן הגורן (במדבר י"ח) – ממה שהוא מצוה את בן לוי לתרום מן הגמור, הדא אמרה שאסור ליתן לו שיבולין". אמנם הפסוק עוסק בתרומת מעשר דוקא, אך הסברא נותנת, כנראה, שאם הלוי מצווה לתת תרומת מעשר רק "מן הגורן", כלומר משנגמרה מלאכתו, גם לישראל אסור לתת ללוי מתנותיו בשבולים, אלא אך ורק דבר גמור מן הגורן⁶. הגר"א (על השו"ע יו"ד של"א ס"ק ק"ב) מביא את הלימוד של הירושלמי ומדגיש ש"משמע דאף על עצמו אסור לתרום" (וכמו שהראינו לעיל מתוך המחלוקת בתוספתא)⁷.

מקור נוסף ללימוד מהתורה מוזכר בראשונים. כ"כ הר"ש (מעשרות פ"א מ"ה): "...מכאן ואילך איירי לאחר שנתבשל כל צורכן ונתלשו, – אימתי באו לידי דיגון וחיוב, משום דכתיב: דגנך – דיגונך, שיתמרח בכרי". גם רש"י (פסחים ל"ה ע"ב ד"ה האי) דרש בדרך דומה: "...וכיון דנקרא דגן, נעשה טבל לתרומה, כדכתיב: ראשית דגנך". יש להעיר שזהו מקור לחיוב בתרו"מ משלב הדיגון, אך לא נאמר כאן מפורש שאסור להפריש תרומות ומעשרות לפני כן.

המשנה בסוף פרק ראשון של מסכת תרומות מסכמת את ההלכה: "אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ואם תרמו – תרומתן תרומה" (תרומות פ"א מ"י).

5. לקמן נדון בשאלה באיזה מקרה בדיוק נחלקו ב"ש וב"ה.
6. ועיין בדברי סיכום של השערי צדק פ"ט הכ"ב: "כל שאמרנו בתרומה אין תורמין מזה על זה, כך במעשר אין מעשרין, בין מעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני".
7. באור שמח (תרומות פ"ה ה"ד, סד"ה וראיתי) תמה על דברי הגר"א וכתב שהם מתלמיד טועה "שכתב משמע על משנה מפורשת", וכוונתו לתרומות פ"א מ"י, שם נאמר במפורש שאסור לתרום לפני גמר מלאכה, גם מהפרי על עצמו. יש ליישב את קושיתו ולומר, שכוונת הגר"א היא לציין את מה שמשמע מן המקור בתורה, ולא להביא מקור מן המשנה. בנוסף על כך למד הגר"א כן ממשנה בחלה – עיי"ש.

כן נאמר במשנה סוף פ"ק דחלה: "התרומה... אין ניטלין... אלא... מן הדבר הגמור". מכל זה עולה שלכתחילה יש לתרום רק לאחר גמר מלאכה, על פירות שנגמרה מלאכתן, ושם תרם לפני גמר מלאכה, בדיעבד תרומתו תרומה. מסתבר שמקור הדין של המשנה הוא בפסוק שהובא לעיל. למשנה זו יש להוסיף את דברי התוספתא (תרומות ג' ט"ו) על "התורם ענבים לעשותן צמוקים, תאנים לעשותן גרוגרות, רמונים לעשותן פרד" שלכתחילה לכו"ע לא יעשה כן. בדיעבד יש מחלוקת בין ב"ש לב"ה – לב"ש יחזור ויתרום, ולב"ה יצא ידי חובתו. לכאורה, תוספתא זו עוסקת בדיוק בנושא הנדון כאן – הפרשה מפירות שלפני גמר מלאכה על פירות אחרים שלפני גמר מלאכה, ומכיון שהלכה כב"ה האומרים שבדיעבד תרומה, וכמשנתנו, יש להסיק מכאן שה"ה לתורם מפרי שנגמרה מלאכתו על פרי שלא נגמרה מלאכתו ולהיפך⁸. לדעת המנחת ביכורים והתוספתא כפשוטה (שם עמ' 334), התוספתא עצמה עוסקת בדין התורם מפרי שנגמרה מלאכתו על פרי שלא נגמרה מלאכתו, וכך גם דעת בית הלל מתאימה למשנתנו. אולם האור שמח (על הרמב"ם תרומות פ"ה ה"ד) מוכיח שהתוספתא מתייחסת כתוספת למשנה ט' בפרק א' של מסכת תרומות, ולמקרה המיוחד שם בסיפא של התורם מענבים ואח"כ נמלך לדורכם בגת. בזאת נחלקו ב"ש וב"ה אם צריך לחזור ולתרום מן הגת, שהרי נמלך לעשותם יין, אך אין מדובר כאן על הדין הרגיל של התורם לפני גמר מלאכה.

ג. תוקף האיסור – דאורייתא או דרבנן

נחלקו המפרשים אם האיסור להפריש לפני גמר המלאכה הוא מהתורה או מדרבנן. לכאורה, מתוך כך שגם מי שעבר על האיסור תרומתו תרומה מוכח שזהו איסור דרבנן בלבד, ואכן מתוך כך מסיק הש"ך (יו"ד של"א ס"ק פ'): "קרא אסמכתא בעלמא הוא, ועיקרו למין על שאינו מינו הוא דאתא, הלכך בדיעבד תרומתו תרומה". וכ"כ בעשר תעשר (הל' קי"ד): "אינו אסור אלא מדרבנן, מפני שהוא דומה למין על שאינו מינו, וקרא אסמכתא בעלמא, דעיקר קרא דכדגן מן הגורן, על שאינו מינו"⁹. גם הרב הרצוג (פסקים וכתבים ג' עמ' קס"ח) סבור שהלימוד מהפסוק הוא אסמכתא, ואעפ"כ הוא מדגיש (שם עמ' קס"א) ש"ידוע שכל שנלמד מן הכתוב, אף באסמכתא, חמור יותר מדרבנן, שאין לזה אסמכתא במקרא"¹⁰.

8. עיין למשל מהר"י קורקוס לרמב"ם הלכות תרומות פ"ה ה"ד.

9. וכן כתב הר"ש ישראלי (במכתבו המובא בקובץ זה) וביסס על כך את דבריו.

10. ועיי"ש עוד שהפנה לריטב"א ר"ה ט"ז ע"א ד"ה תניא.

לעומת הדעות האלו יש להציג את דעת המהר"י קורקוס (על הרמב"ם תרומות פ"ה ה"ד) שכתב שמכיוון שישנם שני מקורות הפוכים בתורה¹¹, האחד אוסר הפרשה לפני גמר מלאכה ("כדגן מן הגורן"), והשני מתיר ("כל מעשר הארץ"), י"ל שהתורה מלמדת אותנו בפסוק האחד שלכתחילה לא יתרום, ובפסוק השני מלמדת שאם תרום – תרומתו תרומה, וזו גם זו – דאורייתא. כך משמע קצת מהר"ש (תרומות סוף פ"א), שהביא את דברי התוספתא הזאת כדי להסביר מדוע בדיעבד תרומתו תרומה, וכנראה התכוון לדברי בית הלל לפיהם הפסוק "כל מעשר הארץ" מלמד שבדיעבד התרומה חלה¹².

בדומה למהר"י קורקוס כתב גם המבי"ט בקרית-ספר (הל' תרומות פ"ה) ששני הפסוקים גם יחד מגדירים את הדין מדאורייתא, ומתוך כך הוא מסיק שדין אחר הנלמד מאותו פסוק – האיסור להפריש מהטמא על הטהור – הוא רק אסמכתא. במקום אחר (שו"ת המבי"ט סי' קצ"ו) הסביר המבי"ט שזוהי למעשה שיטת הרמב"ם, והיינו שהאיסור לתרום לכתחילה לפני גמר מלאכה הוא מדאורייתא.

בשיטה זו הולכים גם הצ"ח (ביצה י"ב), הניר (על הירושלמי תרומות פ"א) והמעשר והתרומה (ח"ב עמ' ל"א הע' ט').

נמצאנו למדים, שיש שתי גישות בפוסקים – יש סוברים שהאיסור הוא מדרבנן והפוסקים הם אסמכתא בעלמא, ולדעת אחרים תוקף האיסור הוא מדאורייתא. בהמשך המאמר נעסוק במקרים ובמצבים בהם גם בדיעבד התרומה לא חלה. כמו כן נדון בשאלה על אלו פירות בדיוק חל האיסור לתרום לפני גמר מלאכה. בשאלות אלה ניתן לעסוק על רקע כל אחת משתי הגישות הנ"ל, וגם אם נאמר, ד"מ, שתוקף האיסור הוא מדרבנן אפשר לחלק בין

11. ועיין לעיל במש"כ ביחס למחלוקת בית הלל ובית שמאי בתוספתא.

12. ועיין בהמעשר והתרומה (ח"ב עמוד ל"א הע' ט') שהבין בר"ש שהאיסור הוא מדאורייתא. גם הר"ש סוף פ"ק דתרומות, ובעקבותיו המהר"י קורקוס (הל' תרומות פ"ה ה"ד) מפנים לסוגיא במסכת פסחים (ל"ה ע"ב), הדנה במעשר ראשון שהקדימו בשבולים, ומעמתת בין שני פסוקים: "והרמותם ממנו תרומת ה' מעשר מן המעשר" (במדבר י"ח), ו"מכל מתנותיכם תרימו את כל תרומת ה'" (שם). המסקנה הנלמדת שם היא שאם הקדים הלוי ליטול שבולים נפטר מהפרשת תרומה גדולה, אך אם נטל מהטבל שבכרי חייב להפריש. מדברי הר"ש והמהר"י קורקוס נראה שהם רואים בלימוד זה מקור לאיסור הפרשה לפני גמר מלאכה, ואף לכך שבדיעבד התרומה חלה. וצ"ע, שאמנם יתכן שיש כאן מקור לחיוב תרומה משלב גמר המלאכה, אך אין כאן מקור לאיסור הפרשה לפני גמר מלאכה, או לכך שהתרומה חלה בדיעבד אם בכל זאת הפריש (ואולי מעצם העובדה שנוקקים לומר שבהקדימו בשבולים פטור מתרומה גדולה הם הסיקו שתרומה גדולה יכולה לחול, כי אחרת הרי זה לפני גמר מלאכה וברור שפטור, ומכאן למדו שבדיעבד אם הפריש בשבולים – תרומתו חלה. אך עיין בתוספות אנשי שם (סוף פ"ק תרומות) שהקשה על כך וחיפש דרכים ליישב את דברי הר"ש). וכל זה לא כאנצקלופדיה תלמודית (ערך גמר מלאכה הע' 24) שהסביר בדעת הר"ש שהכל אסמכתא בעלמא.

סוגי פירות שונים ולהסביר שחז"ל החמירו בדין הפרשה לפני גמר מלאכה רק באותם פירות שמצאום מפורשים בתורה לענין תרו"מ.

ד. גדרי האיסור – עיון במשנה תרומות פרק א'

בבואנו לדון בגדרי האיסור להפריש תרומה לפני גמר מלאכה יש להתייחס למספר שאלות. ראשית, יש לברר מהו גמר מלאכה. שאלה זו נידונה במאמרים אחרים בספר זה, גם בהקשר הספציפי של איסור הפרשה לפני גמר מלאכה¹³. שנית, יש לדון בשאלה על אלו פירות חל האיסור. נוסף לכך יש לשאול מתי האיסור הוא רק לכתחילה, מתי לא חל אפילו בדיעבד, מתי חל בדיעבד אך יש לחזור ולתרום, ומתי מותר אפילו לכתחילה לתרום לפני גמר מלאכה.

בשני העניינים האחרונים נטפל תוך ניתוח ארבע משניות עוקבות בפ"א של מסכת תרומות. כל המשניות עוסקות בהלכות הפרשה לפני ואחרי גמר מלאכה. ברם, בכל משנה הדין שונה, ועל כן יש להגדיר בדיוק את כל פרטי ההלכה, וליישב את הסתירות שבין המשניות.

משנה ד'

אין תורמין זיתים על השמן, ולא ענבים על היין. ואם תרמו – בית שמאי אומרים: תרומת עצמן בהם; ובית הלל אומרים: אין תרומתן תרומה.

משנה ח'

אין תורמין שמן על זיתים הנכתשין, ולא יין על ענבים הנדרכים; ואם תרם, תרומתו תרומה, ויחזור ויתרם. הראשונה מדמעת בפני עצמה, וחיבין עליה חמש, אבל לא שניה.

משנה ט'

ותורמין שמן על זיתים הנכבשים, ויין על ענבים לעשותם צמוקים. הרי שתתם שמן על זיתים לאכילה, וזיתים על זיתים לאכילה, ויין על ענבים לאכילה, וענבים על ענבים לאכילה, ונמלך לדרך – אינו צריך לתרום.

משנה י'

אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו; ואם תרמו, תרומתן תרומה.

13. ראה מאמרנו בקובץ זה: "גמר מלאכה – ממתי מותר להפריש תרומות ומעשרות.

1. משנה ט' – תרומת שמן על זיתים הנכבשים

משנה זו מתירה, לכאורה, להפריש לפני גמר מלאכה: "ותורמין שמן על זיתים הנכבשים, ויין על ענבים לעשותם צמוקים". משנה י', לעומת זאת, אוסרת לתרום לכתחילה מדבר שנגמרה מלאכתו (כמו יין) על דבר שלא נגמרה מלאכתו (ענבים המיועדים לצמוקים). נשאלת השאלה, מדוע משנתנו מתירה זאת.

ניתן להציע שתי דרכים עיקריות להסבר המשנה. ניתן להסביר שזיתים הנכבשים וענבים המיועדים לצמוקים נחשבים כנגמרה מלאכתם, וממילא מותר לכתחילה לתרום משמן או יין עליהם. מאידך יתכן שאמנם זיתים נכבשים וענבים המיועדים לצמוקים לא נגמרה מלאכתם, אך מסיבה כלשהי האיסור לתרום לפני גמר מלאכה לא חל עליהם.

הדרך הראשונה מובאת בפני-משה על הירושלמי תרומות (פ"א ה"ה), ולדבריו החידוש של המשנה הוא, שאפילו לכתחילה תורמין שמן על זיתים הנכבשים, ושאכן זיתים נכבשים נחשבים שנגמרה מלאכתם למרות שרוב זיתים עומדים להוציא שמנם. כך משמע גם ברמב"ם (תרומות פ"ה הי"ח): "אבל תורמין שמן על זיתים הנכבשים. למה זה דומה, לתורם משני מינים שאינם כלאיים זה בזה מן הרע על היפה". הרמב"ם לא מצא לנכון אפילו להעיר על שאלת ההפרשה לפני גמר-מלאכה, ודן רק בשאלה אם אין כאן הפרשה ממין על שאינו מינו¹⁴. ואכן, הרדב"ז (בשו"ת ח"ה ב' אלפים ק"ז, ובפירושו לרמב"ם פ"ה הי"ח) מסביר מדוע ענבים העומדים לעשותם צמוקים נחשבים כבר כנגמרה מלאכתם: "הרי ענבים נגמרה מלאכתן לאכילה אע"פ שהוא רוצה לעשותן צמוקים, כיון שעדיין לא שטחם לצמקן. אבל אם התחיל לצמקן – לא גמר מלאכתן עד שיעמיד ערימה". לדעת הרדב"ז הזיתים עליהם מדובר במשנה הם זיתים שלאחר סיום תהליך הכבישה, והם עתה ראויים לאכילה. לכן זהו גמר מלאכתם (אם כי פשט לשון "זיתים הנכבשים" במשנה משמע שהם בתהליך של כבישה)¹⁵.

הר"ש סירליאו בפירושו למשנה (ד"ה זיתים נכבשים) מסביר שלמרות שלא נגמרה מלאכת הזיתים, חשיב כאילו נגמרה מלאכתם: "ותני נכבשים לאורוי לן, דאע"ג דעתיד לכובשן, והשתא אינם ראויים לאכילה כיון דזיתי קלופסא הם, חשיב נגמרה מלאכתן. וכן בענבים דעתיד לעשותן צמוקים, ועכשיו אינם צמוקים, ולאו נגמרה מלאכתן בינה, אפילו הכי נגמרה מלאכתן חשיב"¹⁶. אין בדבריו הסבר מדוע חשיב נגמרה מלאכתם.

14. רדב"ז שם לסיכום, וכך פירשו את המשנה גם הרע"ב, כפ"פ (ח"ב עמוד תמ"ו), תוספות אנשי שם, תפא"י (אות ל"ט) ושערי צדק (פ"ט הי"ח).

15. אמנם ביביע-אומר דחה את דברי הרדב"ז. עיי"ש.

16. הרש"ס הבין שכן דעת הר"ש, אך עיין לקמן שהבאנו את הר"ש כדעה המתאימה לשיטה אחרת.

אפשרות שלישית לפתרון הבעיה מוצעת בחזו"א (דמאי י"א כ"ח) וז"ל: "אע"ג דלא נגמרה מלאכתו עד שיעשה אותן צמוקים ויעמיד ערימה, מ"מ מותר, כדאמר בגמרא". החזו"א מפנה כאן לירושלמי על המשנה הנידונית כאן, בו מובאת דעתו של רבי יוסי בן יוסי¹⁷, המנסח כלל עקרוני ומרכזי בנוגע לאיסור ההפרשה לפני גמר מלאכה: "רבי יוסי בן יוסי בשם רבי יצחק בן לעזר: אין לך אסור מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו אלא גורן ויקב בלבד". לדעתו, האיסור חל רק כשמפרישים מיין על ענבים המיועדים ליין. אך מותר לכתחילה להפריש מיין על ענבים המיועדים למרות שגמר מלאכת הצמוקים הוא רק כשמעמידים בערימה. כמו כן מותר לכתחילה להפריש לפני גמר מלאכה במיני פירות אחרים. האיסור רק ליין ולגרעיני תבואה¹⁸. וז"ל הריב"מ" על המשנה: "השיב רבי יוסי... אין לך אסור לתרום מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו אלא גורן ויקב בלבד. דהיינו יין על ענבים הנדרכות הוא דאסור, הא יין על צימוקים – לא, דלא יקב נינהו"¹⁹.

הר"ש, הריב"מ"ק, והמהר"א פולדא, הבינו שזוהי אכן מסקנת הירושלמי²⁰. כ"כ גם האור שמח (על הרמב"ם תרומות פ"ה ה"ד), והוסיף שדברי רבי יוסי מכוונים גם להפרשה מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, שכן כל האופנים השונים של איסור הפרשה לפני גמר מלאכה נלמדו מאותו פסוק של "כמלאה מן היקב" וכו'²¹. לפי זה מתרחבת תחולת דברי ר' יוסי וכוללת גורן ויקב וכל הדומה להם שמחוסרים מלאכה גמורה.

17. עיין ריב"מ"ק הוצאת מכון התלמוד הישראלי הע' 128, בגירסאות נוספות במקום "ר' יוסי בן יוסי".

18. עיין קב ונקי על ירושלמי תרומות עמוד שג"ד, שהבינו שרבי יוסי מדבר על מפריש מן הגמור ולא על הגמור. פירוש זה בדברי רבי יוסי הוא מחודש.

19. הרידב"ז לגמרא שם מביא גירסא שמוציאה גם את היקב, ולפיה רק בגורן קיים האיסור של הפרשה לפני גמר מלאכה. הדבר צ"ע, שכן אם נדקדק בנוסח דברי רבי יוסי וננסה להבין כיצד דבריו מיישבים את ענין השמן שעליו כלל לא דבר, ע"כ נגיע למסקנה שלדעתו ביחס לזיתים מובן מאליו הוא שנגמרה מלאכתם, או שאה"נ כוונתו לכלול בדין היקב גם את דין השמן. במהר"א פולדא הבין בפשטות שמדובר בדברי רבי יוסי על תבואה יין ושמן "דילפינן להו מקרא: ונחשב לכם תרומתכם כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב" (עיין פ"ב לעיל שבספרי למדו גם שמן מהפסוק למרות שלא מוזכר במפורש). וע"ע אור שמח לקמן המרחיב את דברי רבי יוסי וכולל בהם את כל הדברים "המחוסרים מלאכה גמורה".

20. וכן הרידב"ז (לירושלמי שם), שנות אליהו (מ"ט) וירושלמי תבונה, ודלא כפני-משה שהובא לעיל שהבין שגם הדרך הראשונה שהבאנו היא תשובה המתקבלת בגמרא. נאמן לדרך זו, פירש הריב"מ"ק את משנה י' האוסרת לכתחילה הפרשה לפני גמר מלאכה בזיתים נכתשים ושמן, ודגן בשבולים. כן פירש הרב יהוסף אשכנזי (מובא במלאכת שלמה למ"י) שמשנה י' עוסקת רק בגורן ויקב, ולא בשאר פירות שמותרים לכתחילה להפריש לפני גמר מלאכה "כדתנן גבי ענבים לעשותן צימוקים".

21. בחזו"א (דמאי י"א כ"ה) הוסיף שכשם שמותר להפריש לכתחילה יין על ענבים לצמוקים, כך גם

גם הרדב"ז (על הרמב"ם הל' תרומות פ"ה הי"ח) הסכים שזו מסקנת הירושלמי, אך התקשה לפי זה, אם אכן רק יין ושמן וכדו' אסורים, לשם מה נשנו שתי משניות העוסקות באותו ענין בדיוק – גם משנה ח' האומרת ש"אין תורמין שמן על זיתים הנדרכות" וגם משנה י' האומרת באופן כללי שאין תורמים מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו. מכאן הוא מסיק שכל הפירות אסורים בהפרשה לפני גמר מלאכה. וכן משמע מלשון הרמב"ם שפסק באופן כללי שאין מפרישים לפני גמר מלאכה, ללא הגבלת הדין לפירות מסוימים²². אכן, את משנתנו יש להעמיד, לדבריו, באופן שנגמרה מלאכתם של השמן והענבים, והובאו דבריו לעיל.

בערוה"ש (זרעים ס"ו י"ז-י"ח) מציע דרך חדשה להסבר המשנה. לדעתו משנתנו עוסקת אכן בענבים העומדים להעשות צמוקים, אך ההפרשה היא לא מיין ממש אלא מענבים העומדים להעשות יין. שניהם עומדים לפני גמר מלאכה. במצב כזה מותר לתרום לכתחילה, אלא שיש להקפיד שההפרשה תבצע מן היפה על הרע ולא להיפך, וכך או כך בדיעבד תרומתו תרומה.

להלכה, פסק הרמב"ם בהלכות תרומות (פ"ה הי"ח): "תורמין שמן על זיתים הנכבשין ויין על ענבים לעשותן צמוקין. למה זה דומה, לתרום משני מינין שאינן כלאים זה בזה מן הרע על היפה."

בשולחן-ערוך (יו"ד של"א ס"ב) פסק: "תורמים שמן על זיתים הנכבשים ויין על ענבים לעשות צמוקים". כך נפסק גם בשערי צדק (פ"ט הי"ב) ובכרם ציון (פכ"ב ס"ה).

2. משנה ח' – תרומת שמן על זיתים הנכתשים

"אין תורמין שמן על זיתים הנכתשים ולא יין על ענבים הנדרכים. ואם תרם – תרומתו תרומה, ויחזור ויתרום".

משנה זו סותרת את ההלכה היסודית שבמשנה י' בה נאמר: "אין תורמים מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו... ואם תרמו תרומתן תרומה". למרות ששתי המשניות עוסקות באותו נושא (שהרי שמן הוא דבר שנגמרה מלאכתו, וענבים הנכתשים – לא נגמרה מלאכתו), נוספה במשנתנו חומרה – יתרום ויחזור ויתרום²³.

22. מותר להפריש לכתחילה ענבי מאכל על ענבים לצמוקים, שכן גם ענבי מאכל נגמרה מלאכתם. גם בתוספות אנשי שם כתבו שכן משמע מהירושלמי "... אך נראה שאין כן דעת הר"מ, וצ"ע". סתם ולא פירש, ויש לבאר את דבריו על פי הרדב"ז הנ"ל. ועיין לקמן בהסבר משנה ח' שהרדב"ז מסכים שביחס לדין דיעבד יש לחלק בין סוגי הפירות השונים, אך כאן אנו עוסקים בשאלה האם לכתחילה מותר להפריש לפני גמר מלאכה, ובוהו אין מקבל הרדב"ז את חילוק הירושלמי בין סוגי הפירות השונים.

23. הרע"ב מעמת את העולה ממשנה זו גם עם משנה ד' שבפרקנו, שם נאמר שהתרומה לא חלה אף בדיעבד, בניגוד לאמור במשנה ח'. הסברו הוא שבנידון של משנה ח' אין "פסידא דכהן" שהוא

בירושלמי למשנה זו (תרומות פ"א ה"ה) הובא הסבר לסתירה זו, ולפיו משנתנו עוסקת במקרה מיוחד שבוורק בו מצאו לנכון חז"ל לגזור "גדר מי חטאת". דהיינו שזיתים שנכתשו וענבים שנדרכו, מתוך שהם מוכשרים לקבל טומאה, גזרו בהם גזירה מיוחדת שאע"פ שבדיעבד תרומתו תרומה – יחזור ויתרום²⁴. במשניות האחרות מדובר בפירות שלא הוכשרו לקבל טומאה, ולכן לא גזרו בהם. מהר"ש סירליאו משמע שהחילוק הוא כללי בין יין ושמן לשאר פירות²⁵.

הרמב"ם (תרומות פ"ה ה"ט) פסק את דין המשנה – "תרומה ויחזור ויתרום" – אך לא הזכיר את טעם הירושלמי שקשר אותו לגדר מי חטאת: "אין תורמין שמן על זיתים הנכתשין, ולא יין על ענבים הנדרכות, שזה דומה לתורם מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו. ואם תרם – תרומה, ויחזור ויתרום מן הזיתים והענבים בפני עצמן". המשנה ראשונה (תרומות פ"ה ה"ד) תמה על הרמב"ם, והראה שאותה סתירה שהועלתה ע"י הירושלמי ביחס למשניות הנ"ל קיימת גם בפסקי הרמב"ם, שהרי הביא את שתי המשניות להלכה, ואף לא השתמש בתרוץ הירושלמי.

לכאורה ניתן לתרץ את קושייתו ולומר, שהרמב"ם לא הביא את הטעם של גדר מי חטאת, כי גדר טהרה אינם שייכים היום. בכך גם תוסבר העובדה שהרדב"ז (על הרמב"ם שם) דן בשאלה מדוע הרמב"ם פסק שיחזור ויתרום, ולא הביא את טעם הירושלמי. אך אם כך הם פני הדברים, יש להבין מדוע באמת החמיר הרמב"ם שיחזור ויתרום? מפרשי המשנה מחפשים טעם אחר לדין המשנה, ועי"כ מסבירים גם את הסתירה ברמב"ם.

המשנה-ראשונה (על משנה ח') מציע לחלק בין הפרשה על פירות שללא כל ספק נגמרה מלאכתם, לבין הפרשה על פירות שביחס אליהם לא ברור הענין באופן חד-משמעי, כזיתים הנכתשים וענבים הנדרכות: "דוקא מן הגמור על שאינו גמור ממש הוי תרומה (בדיעבד) בסוף פירקין (מ"י) ולא חיישינן דלמא אתי למיעבד הכי זימנא אחרינא לכתחילה, שהכל

- סיבת החומרה של משנה ד' לפסול את התרומה אפילו בדיעבד. לביאור ענין פסידא לכהן, עיין לקמן בהסבר משנה ד'. וע"ע מאמרנו "גמר מלאכה – מאימתי מותר להפריש תרומות ומעשרות" (שבקובץ זה) מה שקשה ממשנה זו על חבל ראשונים ואחרונים הסוברים שמותר להפריש מזיתים כבר בשלב שטוענים את הקורה, ומענבים כבר מתחילת הדריכה.
24. מכיון שחזור ותורם רק מגדר מי חטאת, מותר לו לדרוש מהכהן כסף עבור תרומה זו – משנה ראשונה למ"ח, ועיין תוס' אנשי שם שם.
25. הר"ש (מ"ד) מוסיף על פי הירושלמי שבמשנה זו מדובר שאין התרומה הראשונה קיימת ודווקא אז שייך גדר מי חטאת. בירושלמי שם נוסף דין דומה שמקורו בתוספתא – אין תורמין זיתים על זיתים ועתידי לכותשם, ענבים על ענבים ועתידי לדורכן, ואם תרם תרומתו תרומה ויחזור ויתרום. גם דין זה סותר את הדין של משנה י' שהתורם מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו – בדיעבד הוי תרומה. ואף הוא מוסבר בטעם זהה – גדר מי חטאת, שהרי זיתים אלה עתידים להכתש וצריכים להעשות בטהרה.

יודעים שאין תורמים מן הגמור על אינו גמור. אבל זיתים הנכתשים וענבים הנזרכים כדבר הגמור הוו, ואתי למיסרך למיעבד הכי לכתחילה". כלומר, משנתנו החמירה להצריך תרומה נוספת, כי כי דוקא כאן קיים חשש גדול לתקלה אם נסמוך על ההכשר שבדיעבד²⁶.

הרדב"ז (שם), לעומתו, מחלק בין דגן תירוש ויצהר שחיובם מן התורה לבין שאר פירות. חילוקו מבוסס על דברי רבי יוסי בן יוסי בירושלמי²⁷, המחלק בין גורן ויקב לבין שאר פירות. לכן במשנתנו העוסקת בזיתים וענבים מחמירים ודורשים תרומה חוזרת, ואילו משנה י' עוסקת בשאר פירות, שחיובם רק מדרבנן, ולכן אם בדיעבד תרם לפני גמר מלאכה לא חייבוהו לחזור ולתרום. על חילוק עקרוני זה מוסיף הרדב"ז ומבאר שאף הרמב"ם, שלדעתו לא קיבל את דברי רבי יוסי בירושלמי ואינו מחלק בין דגן, תירוש ויצהר לבין שאר פירות יסכים שעכ"פ בדיעבד, אם הפריש על דבר שלא נגמרה מלאכתו, דין פירות שחיובם מדאורייתא חמור יותר, ולכן יחזור ויתרום, כנ"ל²⁸.

המהר"י קורקוס (על הרמב"ם שם) מציע הסברים אפשריים נוספים, והמשותף להם הוא שכולם מבינים את ההלכה שבמשנה ח' כהלכה מיוחדת שאין לגזור וללמוד ממנה כלל. משנה י' היא זו המנסחת את הכלל המחייב ביחס לכל שאר הפירות והמקרים. בשאלת יישום ההלכה הזו בימינו נעסוק להלן בפרק ז'.

3. תרומת זיתים על השמן

המשנה המרכזית העומדת בסתירה למשנה י' היא משנה ד'. אליבא דבית הלל במשנה זו, במקרים מסויימים אם תרם לפני גמר מלאכה, התרומה לא חלה אפילו בדיעבד. וז"ל המשנה: "אין תורמין זיתים על השמן ולא ענבים על היין. ואם תרמו – בית שמאי אומרים: תרומת עצמן בהם (כלומר הזיתים מתוקנים אך לא השמן). ובית הלל אומרים: אין תרומתן תרומה". במשנה י', לעומת זאת, נקבע להפך: "אין תורמין... ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו... ואם תרמו – תרומתן תרומה".

26. עיי"ש שהסביר לפי זה שפיר את לשון הרמב"ם שנימק את הדין בכך "שוה דומה לתורם מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו", שהרי לפי דברינו עד כה זוהי ממש תרומה מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ואילו לפי הסבר המשנה ראשונה הלשון מדויקת מאד.

27. עיין לעיל בהסבר משנה ט'.

28. עיי"ש ברדב"ז שגם לפי דבריו מיושבים שפיר דברי הרמב"ם שכתב ש"דומה לתורם מדבר שנגמרה מלאכתו", כי אכן אין הדין שווה לחלוטין – הוא חייב לחזור ולתרום. ובעשר-תעשר (הל' קכ"ו סד"ה אין תורמין) הקשה על הרדב"ז: "הא רבינו ס"ל דכל שאר פירות האילן ג"כ חייבים מה"ת?" ולענ"ד לא דק, שכן הרדב"ז מתיחס לחילוק של הירושלמי. לא מדובר כאן על החיוב להפריש תרומות ומעשרות, אלא על איסור ההפרשה לפני גמר מלאכה – אי הוי דאורייתא או דרבנן.

בירושלמי (פ"א ה"ג) מספר תירווצים לבעיה זו: "תמן תנינן: אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, וכא את אמר הכין? רב אילא בשם רבי יוחנן: מפני גזל השבט. מהו מפני גזל השבט? א"ר חנינא: מפני הטורח". הסברו של רבי חנינא לדברי רבי יוחנן הוא, שאדם הנותן לכהן זיתים במקום לתרום מן השמן עצמו, גורם טורח לכהן שנאלץ לכתוש את הזיתים. לכן החמירו חז"ל וקבעו שתרומה כזאת לא חלה אפילו בדיעבד, ועליו לתרום מחדש מן השמן (משנה ראשונה למ"ד). גזרה זו מתייחסת רק למפריש מזיתים במקום משמן או מענבים במקום מין²⁹, משא"כ בשאר מינים, שם נשאר הדין (מדאורייתא או מדרבנן – עיי"ל פרק ד') שבדיעבד התרומה חלה, ולמינים אלו מתייחסת משנה י' שהתירה בדיעבד (מהר"י קורקוס לרמב"ם פ"ה תרומות הי"ח). יוצא א"כ לרבי חנינא, שמשנה י' עוסקת בשאר מיני פירות³⁰.

הירושלמי מתקשה לפי תירוץ זה, מה בין טרחת זיתים וענבים לפירות אחרים, או לפחות להפקת דגן משבולים, ומדוע במשנה י' לא חשו לטורח הכהן כשאדם הפריש משבולים ונתן לכהן, במקום לתת לו דגן מוכן. מסיבה זו אין הוא מסתפק בתירוץ הנ"ל ומציע תרוץ נוסף.

בירושלמי עצמו אין תשובה לקושיה זו³¹, ולכן מובא בו תירוץ חדש: "...רב מנא לא אמר כן. אלא שהוא מבקש לתרום לפי שמן ואינו תורם אלא לפי זיתים". לפי זה מדובר כאן על גזל השבט ממש, שכן תרומת זיתים היא דלה יותר ואין בה כדי להפיק כמות מתאימה של שמן, ואפילו אם יקפיד לתת כמות זיתים ממנה ניתן להפיק שמן בשיעור הראוי גזרו חכמים – שמא לא יעשה כן ומשום מראית העין: "...כדון עביד כן, זמן תורן לא עביד כן. ולא עוד, אלא דחבריה חמי ליה, ואומר: זה מתכון לרבות, ואני איני מתכוון לרבות"³².

29. המהר"י קורקוס (ד"ה ועדין), המשנה ראשונה, המלאכת שלמה (למ"ד) והערוה"ש (ס"ו סי"א) התקשו בשאלה איך הפקיעו חז"ל את קדושת התרומה שחלה מדאורייתא. ועיין בירושלמי גיטין פ"ד ה"ב. וע"ע בחזו"א דמאי (י"א כ"ז) הסבור שאכן גם התרומה הראשונה קדושה, ותאכל על ידי כהן, אלא שלא נתקן הכרי.

30. הר"ש סירליאו (מובא במלאכת שלמה למ"י) כותב שבמ"י בתרומת מעשר עסקינן, ויש להבין את דבריו.

31. אמנם במראה הפנים כתב, שבסופו של דבר כל הקושיות על דברי רבי חנינא יושבו, ולכן שפיר ניתן לפסוק שאפילו ליכא פסידא דלכהן – עדיין קיימת בעיה של טורח. ועיין לקמן בפרק זה בהסבר שיטת הרמב"ם שהביא רק את עניין הטורח כטעם, וזהו טעמו של רבי חנינא. גם בשערי צדק (פ"ט הכ"א) כתב: "אם תרם זיתים על שמן, וענבים על יין, ושיבולים על חטים – אינה תרומה כלל, גזירה שמא יטריח כהן לדרוך ולכתוש". אמנם הוא מסכים שאם עשה כן מדעת כהן – תרומתו תרומה בדיעבד, וכשיטות הראשונים לקמן.

32. תוספות רע"א למשנה. לפי זה, מדובר כאן בין על זיתים הנכתשים ובין על זיתים הנכבשים.

מתוך תירוצו של ר' מנא לא ברור מדוע משנה י' איננה חוששת לגזל השבט. יתכן שהתשובה לשאלה הזו נעוצה בהערתו של חזקיה לקמן: "חזקיה אמר: לא אמרו אלא זיתים על שמן וענבים על יין. הא שאר כל הדברים – לא. אמר רבי יוחנן: לא שנייא היא, אלא זיתים על השמן וענבים על היין. הא שאר כל הדברים". דעת חזקיה היא, אם-כן, שיש לחלק בין דין זיתים וענבים שבמשנה לבין שאר פירות³³. נשאלת השאלה, על מה נסובים דברי חזקיה ורבי יוחנן. יש שפירשו (פני-משה, מראה-הפנים, ירושלמי-תבונה) שחזקיה ורבי יוחנן דנו בכיזור דעת בית שמאי שבמשנה, ואם אכן כן הוא אין לכך משמעות הלכתית. אחרים, לעומת זאת, פירשו שהדיון כאן הוא אליבא דבית הלל, ולהלכה. המהר"א פולדא, למשל, מסביר שדוקא בזיתים וענבים החמירו בית הלל שהתרומה לא חלה אפילו בדיעבד, כי "תירוש" ו"יצהר" כתיב. לדעת הרידב"ז הטעם הוא מפני שזיתים וענבים מצויים יותר מפירות אחרים, ויש בהם חשש גדול יותר שיטעו ויתירו אפילו לכתחילה להפריש מזיתים על שמן³⁴. לעומת זאת, שאר כל הפירות נידונים כעיקר הדין, ולכן הפרשה מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו מועילה בדיעבד. אם נתפוס את חילוקו של חזקיה בין סוגי הפירות כהמשך הסוגיה ובסמיכות לדברי רב מנא, הרי שגם דברי רב מנא יובהרו. יתכן שגם לדבריו יש לחלק בין סוגי פירות שונים, ודווקא במפריש זיתים על שמן וענבים על יין יש הפסד לכהן, מה שאין כן בשאר פירות. כך משמע גם מפירוש הרע"ב שכתב: "ואם תרם תרומתו תרומה – ודווקא בשאר פירות. אבל התורם מן הזיתים על השמן או מן הענבים על היין, הא אמרינן לעיל (כוונתו למש"כ בפירושו למשנה ח') דאין תרומתו תרומה, משום דאית ביה פסידא לכהן כדאמרן". שיקול ה"פסידא לכהן" שאוב מהסברו של רב מנא בירושלמי. החילוק בין סוגי פירות מקורו בדברי חזקיה. ברור א"כ שהרע"ב מיוזג את שתי הדיעות.

33. בספרי שהובא לעיל פרק ב' למדו גם דין שיבולים מהפסוק "כדגן מן הגורן". תמוה, א"כ, מדוע חזקיה לא הזכיר בדבריו גם שבולים. וצ"ל שדין הספרי מתייחס רק לאיסור הפרשה לכתחילה לפני גמר מלאכה, אך לגבי חומרת משנה זו שהתרומה לא חלה אפילו בדיעבד החמירו רק בזיתים וענבים. כ"כ גם בעמוד הימיני (עמוד רפ"ט), ויל"ע מהו טעם הדבר. התפארת ישראל (יכין אות מ"ב) טוען שבשבולים אין טרחה רבה (בהתייחס לטעם רבי חנינא), וגם אין כ"כ חשש לטעות בהערכת המתנות המחייבות (טעם רבי מנא). דבריו הם נגד הגמרא ותמוהים. ועיין לקמן בהסבר שיטת הרמב"ם בענין שבולים, שאח"נ גם בשבולים יש טרחה, ולכן פסק שתרומתו אכן לא חלה. וע"ע הערה 36.

34. כן מובא בירושלמי (שם): "זיתים על השמן וענבים על היין מצויין הן, ואם אמר את כן (להתיר בדיעבד), אף הוא סבר מימר שמותר לתרום זיתים על שמן וענבים על היין (לכתחילה)".

למעשה גם הר"ש והרא"ש מסבירים כך את דעת רב מנא, והיינו שדווקא בזיתים וענבים אין תרומתו תרומה בדיעבד, שכן באלה קיים חשש להפסד גדול לכהן אם התרומה היא בזיתים ובענבים.³⁵

אם נסכם את כל הסברות הנ"ל לחלק בין זיתים וענבים (ואולי גם שבולים) לבין שאר פירות, נמצא שלש דרכים כאלו, כולן מבארות את דבריהם הסתומים של חזקיה ור' יוחנן בירושלמי. לדעת ר' חנינא בירושלמי נעוץ ההבדל בטרחה היתירה הכרוכה בסחיטת זיתים וענבים בהשוואה לשאר פירות. לדעת רב מנא שם (ע"פ הר"ש, רע"ב ורידב"ז) ההבדל הוא בכך שבאותם גידולים קיים חשש גדול יותר לטעות ולגזול הכהן, וההפסד הוא גדול יותר מבשאר פירות. ואילו המהר"א פולדא רואה את ההבדל בתוקף החיוב – דאורייתא בתירוש ויצהר³⁶ לעומת כל שאר הפירות החייבים בתרו"מ רק מדרבנן. גם הרב יהוסף אשכנזי (במלאכת שלמה על משנה י') מחלק בין זיתים וענבים לבין שאר פירות, אך באופן אחר ודבריו יובאו להלן.

על פירושי הראשונים הנ"ל מתעוררת קושיה יסודית³⁷, שכן רבי חנינא ורב מנא באו להסביר את דברי רבי יוחנן שתלה את החומרה המיוחדת של משנה ד' ב"גזל השבט". אך ר' יוחנן עצמו הלא חולק על חזקיה, וסובר שאין הבדל בין זיתים וענבים לשאר פירות. וא"כ לא ניתן לתלות את ההבדל בין חומרת משנה ד' (בדיעבד התרומה לא חלה) לקולת משנה י' (בדיעבד התרומה חלה) בהבדל שבין סוגי הפירות. בשל קושיה זו הציעו ראשונים ואחרונים (הר"ש כאן ובעדויות פ"ה מ"ב, הר"ש סירליאו, הרדב"ז להלכות תרומות פ"ה הי"ח, תוספות רעק"א ועוד) הסבר אחר בדברי ר' יוחנן. לפי הסבר זה יש לחלק בין התורם מדעת כהן לתורם שלא מדעתו. במשנה ד' מדובר באופן שתורם שלא ברשות הכהן, ומכיון שכאמור לעיל, לכהן נגרם טורח והפסד כשתורמים זיתים במקום שמן וענבים במקום יין, או בכלל כשתורמים לפני גמר מלאכה (שכן לדעתם אין דין זה מתייחס רק לזיתים וענבים אלא לכל פרי אותו מפרישים לפני גמר מלאכה), קנסוהו חכמים ותרומתו איננה תרומה.

35. יש לעיין בדעת הר"ש, שמצד אחד בראשית דבריו לא היה מוכן לקבל חילוק בין סוגי פירות שונים כהסבר לרב מנא, משום שרב מנא מסביר את דברי ר' יוחנן, ור' יוחנן בפירוש איננו מחלק בין סוגי פירות שונים, ומצד שני בסופו של דבר מסביר בדיוק כך את דברי ר' מנא (אם כי את רבי יוחנן מסביר אחרת, וכפי שיובא להלן). ויש לציין עוד שמסקנתו של הר"ש היא שרב מנא מקבל גם את הטעם של טרחת כהן, ולדעתו זאת הסיבה שרב מנא סובר שאפילו במפריש זיתים על זיתים התרומה איננה חלה בדיעבד. ועיין ברעק"א אות ג' שהקשה על הר"ש בענין זה, ובתפארת ישראל בועז אות ג' שיישב את שיטת הר"ש. ועיין בדברי הרב ישראלי במאמרו שבקובץ זה, שהסביר את הדין של זיתים על זיתים מצד גזרה מן הרע על היפה.

36. לפי תירוץ זה גם בדגן תרומתו איננה תרומה אף בדיעבד (יכין אות מ"ב). ועיין לעיל הערה 33 וכוון לקמן בדעת הרמב"ם.

37. עיין מהר"י קורקוס לרמב"ם הלכות תרומות פ"ה הי"ח אד"ה אין תורמין, ותוספות רע"א אות י"ג.

במשנה י', לעומת זאת, מדובר במי שתרם מדעת הכהן, ומכיון שהכהן הסכים לקבל פירות שלא נגמרה מלאכתם (ולפעמים הוא מעונין דווקא בפרי הלא גמור) תרומתו תרומה³⁸. אלא שכאמור, המשנה האחרונה אוסרת לעשות זאת לפחות לכתחילה, ולפי ההסבר הזה, כוונת המשנה לומר, שאפילו אם הכהן הסכים לקבל ענבים – אסור לתרום לכתחילה כך אלא יש לתת לו יין דווקא. עניין זה כמובן קשה ודורש הסבר. הרא"ש (על משנה ד') מתייחס לענין ומסביר שזוהי גזירה שמא פעם אחרת יעשה שלא מדעת כהן. הרב הרצוג (מצוות התלויות בארץ עמ' קס"א) מוסיף על כך, ולדעתו אין צורך להגיע אפילו לתיורו של הרא"ש, שהרי כל הדיון בירושלמי הוא רק בשאלה מדוע בית הלל החמירו בדיעבד, והתברר שהסיבה היא משום גזל כהן. ממילא ברור, שאם הכהן מסכים – אין גזל. אך משמעות הדבר היא אך ורק לומר שתרומתו חלה בדיעבד. לגבי טעם האיסור להפריש לכתחילה לפני גמר מלאכה – מעולם לא דנו בירושלמי בזה, ואיסורו הוא חלק מהאיסור הכללי של הפרשה לפני גמר מלאכה³⁹.

הרדב"ז (על הל' תרומות פ"ה הי"ח) מדגיש בענין זה שהסכמת הכהן מועילה רק אם אכן תרם כשעור הראוי, מחושב לפי השמן האמור לצאת מהזיתים, אך אם נותן לו פחות מהראוי – "...נראה דאין תרומתו תרומה. חדא, דמחזי ככהן המסייע בבית הגרנות. ותו, שמא יבא לעשות שלא מדעת כהן". כלומר: למרות שהכהן מסכים לטרוח, ומסכים גם לקבל פחות ממה שהיה מקבל לו היו מפרישים לו מהמוצר הגמור – אעפ"כ התרומה לא חלה. ונפסקו דבריו בכרם ציון (אוצר התרומות עמ' קכ"ה)⁴⁰.

הרב הרצוג (שם סי' ל"ט) מעלה בהקשר זה את שאלת תרומת-המעשר. בשלמא בתרומה גדולה מובן מדוע מועילה רשות הכהן לתרום פחות מהרגיל, שהרי מדאורייתא חיטה אחת פוטרת את הכרי. אך בתרומת מעשר מחויב להפריש במדויק, וא"כ כאן לא תועיל רשות כהן, שהרי אם באמת יתרום שלא כשעור לא תחול תרומתו. לכן הוא מסיק: "ועל כרחך שהר"ש לא אמר שברשות כהן תרומתו תרומה אלא לענין תרומה גדולה".

הבעייתיות הבסיסית שבשיטה זו המחלקת בין תורם מדעת כהן לתורם שלא מדעת כהן היא שאין לה יסוד בדברי רב מנא או רב חנינא בירושלמי. זאת לעומת חילוקן של חזקיה שניתן לראות בו המשך לדברי רב מנא.

38. על פי תירוץ זה מסביר תוספות שאנץ על עדיות (ועיין גם בעשר תעשר הלכה קכ"ה) את החילוק בין המשנה בעדיות (פ"ה מ"ב) שם בית הלל מתירים בדיעבד, לבין דעת בית הלל שאף בדיעבד פסול – שם מדובר כשתרם מדעת כהן, וכאן – שלא מדעת כהן.

39. אמנם עיין בכפתור ופרח (ח"ב עמ' תמ"ח) שכתב שברשות הכהן רשאי לכתחילה לתרום מזיתים על שמן. וע"ע עמוד הימיני עמוד רפ"ט ד"ב מעתה.

40. וע"ע עשר תעשר הלכה קכ"ה ריש עמוד שפ"ב.

גם דעתו של הרב יהוסף אשכנזי (הובא במלאכת שלמה מ"י) טעונה בירור. דעתו, כאמור, היא לחלק בין גורן ויקב לבין שאר פירות. המענין הוא, שלדעתו בשאר פירות מותר לכתחילה להפריש לפני גמר מלאכה⁴¹. ברור שלדידו אי אפשר להעמיד את משנה י' בשאר פירות, שהרי שאר פירות מותר לכתחילה להפריש לפני גמר מלאכה, ובמשנה כתוב שלכתחילה אסור. נראה, א"כ, שאם נרצה ליישב בין המשניות גם לשיטתו נזדקק לחילוק שבין התורם מדעת כהן לתורם שלא מדעת כהן. ולפי זה, התורם זיתים על שמן מדעת כהן – אסור לכתחילה ומותר בדיעבד. התורם זיתים על שמן שלא מדעת כהן – אסור אפילו בדיעבד. אך התורם שאר פירות, אפילו שלא מדעת כהן, מותר לכתחילה. בכך שונה שיטתו משיטת שאר הראשונים שחילקו בין התורם מדעת כהן לתורם שלא מדעת כהן בלא שום הגבלה והתייחסות לסוג הפירות. לפי ר' יהוסף אשכנזי החילוק רק ביחס לדגן, תירוש ויצהר.

מספר תירוצים אחרים הובאו במפרשים ליישב את הסתירה שבין דברי בית הלל במשנה ד' המחמירים לפסול את התרומה אפילו בדיעבד, לבין משנה י' המכשירה בדיעבד את התרומה שנתרמה לפני גמר מלאכה.

הרש"ש (על משנה ד') מסביר שהחומרה שבמשנתנו נעוצה בצרוף המקרים של תרתי-לריעותא. מדובר כאן גם על הפרשה משאינו גמור על הגמור, וגם מן הרע על היפה. כל דין בפני עצמו היה אסור לכתחילה ומתיר בדיעבד. צירוף של שניהם גורם לכך שהתרומה פסולה אף בדיעבד. מתברר שהרש"ש כיוון לדברי המהר"י קורקוס (תרומות פ"ה הי"ח) שכתב: "...כי אמרינן דתורם מדבר שלא נגמרה על דבר שנגמרה היא תרומה – היינו כשהכל יפה והכל רע. וכי אמרינן נמי מן הרע על היפה תרומתו תרומה – היינו כשהכל נגמרה מלאכתו או שהכל לא נגמרה מלאכתו דליכא אלא חדא (לריעותא)... ובדיעבד היא תרומה". אמנם המהר"י קורקוס מסכים שהסבר זה לא יוכל לשמש כהסבר לירושלמי.

במלאכת שלמה מבאר שהמפריש זיתים על שמן הרי זה כמפריש ממין על שאינו מינו, מה שאין כן שמן על זיתים לאכילה (מ"ט) נחשבים למין אחד, כי השמן הופק מזיתים, ולכן נחשב הדבר רק להפרשה מן היפה על הרע⁴².

הראב"ד (בפירושו לעדויות פ"ה מ"ב) מציע פתרון מסוג אחר לסתירה. לדעתו משנה ד' היא משנת ר' יוסי ואילו את משנה י' יש להבין כמשנת ר' מאיר שדעתו מובאת בירושלמי

41. וכשיטות לעיל בהסבר משנה ט', ועייין שם הערה 20. אכן, אם גם ראשונים אלו מבינים שדברי ר' יוסי בן יוסי הם לא רק מסקנת הירושלמי, אלא גם המסקנה להלכה, הרי שגם עליהם יהיה ליישב את הסתירה בין המשניות. לא את כל הדעות נוכל ליישב כפי שמוצע כאן, ואכמ"ל.

42. חילוק זה אולי רמזו גם בתוספות שאנץ (עדיות פ"ה מ"ב).

תרומות (פ"א ה"ה): "אין תורמין זיתים על שמן ולא ענבים על יין ואם תרם תרומתו תרומה ואין צריך לתרום שנייה – דברי רבי מאיר"⁴³.

התיחסות מיוחדת דורשת שיטת הרמב"ם. מתוך פסקי ההלכה ביד-החזקה בהלכות תרומות, נוכל גם להסיק כיצד הבין הוא את המשניות הללו במסכת תרומות. את משנה י' מביא הרמב"ם בפרק ה' הלכה ד': "אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, שנאמר כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב – מן הגמור על הגמור. ואם תרמו תרומתן תרומה". ברם בהלכה י"ח פסק להלכה את חומרת בית הלל ממשנה ד': "אין תורמין שבולים על החיטים וזיתים על שמן וענבים על יין. ואם תרם אינה תרומה, גזרה שלא יסריח את הכהן לכתוש ולדרוך". פסקי הרמב"ם, א"כ, סותרים זה את זה, בדיוק כסתירה שבין המשניות. על כן נימק הרמב"ם האיסור בגזירה משום טרחת כהן. זהו, כזכור, טעמו של ר' חנינא להסבר חומרת בית הלל במשנה ד'⁴⁴. אלא שדברי ר' חנינא נשארו מוקשים. הירושלמי העלה את תמיהתו, מדוע לא נאסר להפריש לפני גמר מלאכה גם משיבולים מאותה סיבה בדיוק. בירושלמי לא תירצו על קושיה זו, ואם כן לא מובן כיצד הרמב"ם מביא טעם זה להלכה. ואמנם בהלכה הנ"ל הרחיב הרמב"ם את דין המשנה גם לשיבולים וחיטים, אך היא גופא קשיא – זו מניין לו, ועל סמך מה פסק נגד הירושלמי? הרדב"ו (שם) מציין שמקורו של הרמב"ם הוא מן הספרי (שצויין בתחילת דברינו) בו הוזכר שאין תורמים שבולים על חטים. מראה הפנים

43. המחנה אפרים (לרמב"ם תרומות פ"ה הי"ח) מציע תירוץ נוסף לסתירה בין המשניות: "אין תורמין שבולים על החיטים... גזירה שמא יסריח הכהן לדרוך ולכתוש" (לשון הרמב"ם) – איירי כששניהם גמורים למעשר, ומשום גזירה אמרו אינה תרומה. אבל היכא דהוי מדבר שלא נגמרה – לא גזרו, כיון דאסור לעשות כן. ובוזה נתישב כל מה שהקשה הר"ש בפירוש המשנה בפ"ק דתרומות". דבריו אינם נהירים דיים, ובמיוחד קשה מה שקורא לשבולים "גמורים למעשר". אמנם הכפתור ופרח (פ"ב, ח"ב עמוד תמ"ח) נוקט בהסבר כזה, אך ביחס למשנה, והוא מדגיש: "ואי לא משום האי גזירה, מן הדין היו תורמים זיתים על שמן, דתרוויהו נגמרו מלאכתן נינהו, דהאי לאו שבולים על חיטים נינהו". על פי זה הוא טוען, שדעת כהן תועיל לכתחילה, שהרי האיסור הוא משום טרחת הכהן. משא"כ בשמן על זיתים ובתשים, או חיטים על שבולים – אפילו דעת כהן לא תועיל, כי הלא זו הפרשה משנגמרה מלאכתו על שלא נגמרה מלאכתו. דבריו עולים ליישוב המשניות, אך אין הם מיישבים את הסתירה ברמב"ם המובא לקמן, שם הוא נועץ את דין המפריש שבולים על חיטים בטעם טרחת הכהן, ולא באיסור המהותי של הפרשה לפני גמר מלאכה. כמו כן אין בזה הסבר לדברי הספרי הכולל דין זיתים על שמן עם דין שבולים על חיטים כאיסור דאורייתא, ולא רק כאיסור דרבנן הקשור לגזירת טרחה.

44. ועיין בדברי הרב הרצוג (מצוות התלויות בארץ עמוד קס"ב), שטוען שאמנם הרמב"ם פסק כרבי חנינא, "אבל אין זאת אומרת שאינו מקבל טעמו של רב מני לענין תרומת מעשר" אלא שלא הביאו מכיון שלא נתפרש בתלמוד.

(לירושלמי על משנה ד') עונה שמכיון שהגמרא בסוף הפרק מביאה מקור מהתורה לכך שאסור לתת לכהן שבולים, (וזהו למעשה המקור לכל איסור הפרשת תרומת-מעשר ומעשר לפני גמר מלאכה) ברור שאה"נ, המפריש שבולים על חטים – אפילו בדיעבד גזרו שתרומתו לא תחול, וזיתים וענבים לאו דווקא. אך עדיין לא ברור, שכן מקורות אלו מתייחסים במפורש רק לאיסור להפריש לכתחילה לפני גמר מלאכת הדגן, אך מנין שיש להחמיר בדגן לפסול את התרומה גם בדיעבד?

גם ערוך-השלחן (זרעים ס"ו י"א-י"ב) התייחס לקושיה זו על הרמב"ם, וכתב: "רק בענבים ויין וזיתים ושמן גזרו חכמים דאם תרם מזיתים על שמן וענבים על יין דאין תרומתו תרומה כלל מפני הטורח שיצטרך הכהן לדרוך הענבים והזיתים... וכן נראה להדיא מדברי הרמב"ם בחיבורו פ"ה, אלא שהוסיף על יין ושמן גם חטים, מפני שגם בהם יש טורח לכהן". למרות שסברתו הגיונית, עדיין לא ברור מקורו, שהרי סו"ס לא הוזכרו במשנה ד' שיבולים, וא"כ ממ"נ, אם נאמר שבמשנה זיתים וענבים דווקא (וכשיטת חזקיה בגמרא) אזי אין שבולים בכלל ודינם כשאר פירות שהוזכרו במשנה י', ואם נאמר שזיתים וענבים לאו דווקא (וכשיטת רבי יוחנן) הרי משנה ד' מתייחסת לכל הפירות ולא דווקא שיבולים. מנין לרמב"ם לחלק בין זיתים וענבים ושבולים לבין שאר פירות?

החזו"א (דמאי י"א כ"ז) מעיר בענייננו: "פסק כרבי יוחנן, ומפרש שלרבי יוחנן גם בשבילים על חטים אין תרומתו תרומה. וצריך לפרש כן בסוגיה, וצריך עיון". מובן שניתן להסביר את הרמב"ם ע"פ שיטת הרדב"ז ולחלק בין התורם מדעת כהן לתורם שלא מדעת כהן. אלא שלחילוק זה אין רמז מדברי הרמב"ם, וגם אין בו הסבר מדוע התומרה בתורם שלא מדעת כהן היא דווקא בזיתים, ענבים וחטים⁴⁵.

המהר"י קורקוס (שם) מציע הסבר, שעשוי לשנות את הבנתנו גם ביחס למשניות בפרק א' בתרומות בכלל. לפי הסבר זה, ר' יוחנן אכן איננו מחלק בין זיתים וענבים לשאר פירות. ברם אם נמוג את הסברו של רבי חנינא בדברי רבי יוחנן, ונבדוק את דברי רבי יוחנן לאור סברתו הנועצת את האיסור בטירחת הכהן, הרי שנוכל לומר שרבי יוחנן מחלק בין זיתים וענבים ושאר פירות הדומים להם, שטרחתם "רב ועצום", לבין פירות אחרים שאין טרחתם "רב ועצום". בית הלל מחמירים במשנה ד' רק כשמפריש לפני גמר מלאכה וגורם טורח רב לכהן, ואילו במשנה י' מדובר על הפרשה לפני גמר מלאכה – כזו שאיננה גורמת טורח כה רב לכהן, ולכן התרומה חלה בדיעבד. וז"ל המהר"י קורקוס בהסבר דברי רבי יוחנן: "וזהו מה שאמרו בירושלמי (רבי יוחנן) שאין לחלק בין יין ושמן לשאר דברים – כלומר הדומים ליין ושמן שטרחתם רב ועצום, ולאפוקי שלא נאמר דווקא יין ושמן לבד (כדברי חזקיה)... ולכך אמר דלאו דווקא יין ושמן... אבל עדיין יש לחלק בין דבר שטרחתו מועט

45. עיין בעמוד הימיני עמוד רפ"ט. גם בספר עטה אור על תרומות (לרב עמנואל טולדנו, באר יעקב) עמוד צ"ו, מסיק בדעת הרמב"ם שאיננו מחלק בין תורם מדעת כהן לתורם שלא מדעתו.

לדבר שטרחו רב". לפי זה מבואר גם מדוע צירף הרמב"ם את דין השבולים לדין זיתים וענבים. הרמב"ם פסק כרבי יוחנן, וכהסברו של רבי חנינא בדבריו. לפי שיטה מורכבת זו קיימת הבחנה בין סוגים שונים של פירות על-פי מידת הטייחה הנגרמת לכהן בגין הפרשה לפני גמר-מלאכה. לפי קריטריונים אלו, הנותן לכהן שבולים במקום חטים גורם לכהן טורח רב ועצום, ולכן גזרו חז"ל שאף בדיעבד אין תרומתו תרומה.

גם הרב ישראלי בעמוד הימיני (עמ' רפ"ט) דן בדברי הרמב"ם ומציע הסבר כזה: "ונראה, שדעת הר"מ לפרש כוונת ר' יוחנן שלא בא לומר שכל המינים בא לרבות, אלא היא זיתים וענבים היא כל המינים שדומים לזיתים וענבים, והיינו כל המינים שטרחתם מרובה, ולא הוזכרו מינים אלה אלא לדוגמא, וזהו שבמשנה לא הוזכר אלא ב' מינים דזיתים וענבים, ואילו בספרי הביא גם שבולים, כי הכל לאו דווקא, והני וכל דדמי להו הו בכלל".

שאלה נוספת הטעונה ברור היא מה דינה של תרומת ענבים על ענבים העומדים להדרך ליין, וכן תרומת ענבי-יין על עצמם עוד לפני שעשואם ליין. על כך כותב הכפתור ופרח (פרק כ'): "התורם ענבים לכתחילה על מנת שידרכם – אותו יין אינו תרום, וצריך לתרום שניה מן היין... ומסתברא, שאפילו לענבים עצמם לא יועיל מה שתרם, כדאמרין בהאי פירקא: אין תורמים זיתים על שמן ולא ענבים על יין... בית הלל אומר: אין תרומתן תרומה... בשום פנים אלא אם כן יכוין שיהיו אלו הענבים תרומה על הענבים בלבד, לא על הענבים ויין... א"כ כל שכן הוא הנה שיתרום הענבים לכוונה שיהיה היין הנדרך מהם מתוקן – שלא עשה כלום, לא שיועיל ליין שיבא ולא לענבים הנדרכים, שאין כוונתו לתקן הענבים לצורך עצמן".

לכאורה, נסתרים דבריו מן התוספתא המובאת בירושלמי למשנה ח' (פ"א ה"ה): "זיתים על זיתים והוא עתיד לכתשן, ענבים על ענבים והוא עתיד לדרכן – תרומה ויחזור ויתרום". גם כאן מדובר בבעיה ממונית של גזל השבט, שהרי סו"ס תרום זיתים במקום שמן, וכן גם גדר מי חטאת כשתרום על זיתים שעתידיים להכתש לשמן, ואעפ"כ קובעת התוספתא שתרומה ויחזור ויתרום.

למרות זאת, הובאו דברי הכפתור-ופרת להלכה בכרם ציון (ה"פ פכ"ב ז')⁴⁶. ובחזו"א (דמאי י"א כ"ח) כתב: "אפשר דכל שמוכר לאחרים מותר לו להפריש גם ענבים העומדים לדריכה, שהרי אסור למכור טבל אף קודם שנגמרה מלאכתה... ואפשר דבדבר שאסור להפריש קודם גמ"מ הוי כדרך לשלח טבלים וא"צ לעשר".

46. וק"ק על הכר"צ שכתב על דברי הכפ"פ שם: "ויש שמצדדים להקל בזה"ו בדינים אלו בתרומה"ו וכוונתו לרש"ס שיובא לקמן, הסובר שגדר מי חטאת לא שייך היום. אך דברי הכפ"פ הלא מיוסדים על דעת בית הלל, וא"כ השאלה החשובה היא אם גזירת גזל כהן שייכת היום או לא.

4. סיכום

ממשנה י' נלמד שלכתחילה אין לתרום לפני גמר מלאכה, אך בדיעבד תרומתו תרומה. למרות זאת מותר במקרים מסויימים להפריש אף לכתחילה לפני גמר-מלאכה.

ממשנה ט' נוכל ללמוד על ההיתר לנהוג כך ביחס להפרשת שמן על זיתים הנכבשים, ויין על ענבים לצמוקים, משום שהם נחשבים לנגמרה מלאכתם לדעות מסוימות, אם כי יש המעמידים משנה זו בנגמרה מלאכתם ממש.

לפי דעת רבי יוסי בן יוסי בגמרא, והראשונים המסבירים את דעתו בהסבר משנה ט', מותר לכתחילה להפריש לפני גמר מלאכה בכל הפירות חוץ מיין ושמן. כך גם שיטת ר' יהוסף אשכנזי והאור שמח, וכנראה גם הריב"ם.

במקרים אחרים הדין הוא שבדיעבד חלה התרומה אך יש לחזור ולתרום, והיינו במקום שיש בו "גדר מי חטאת" – כשתורם שמן על זיתים הנכתשים וכדו' (משנה ח'). לפי הרדב"ו, אליבא דרב יוסי בן יוסי תומרה זו היא דווקא בשמן ויין, משום שחיובם מדאורייתא (גם אם אין בהם גדר מי חטאת), אך בשאר פירות אינו חוזר ותורם (או מסיבות אחרות).

במקרים קיצוניים גזרו חז"ל שאפילו בדיעבד לא תהא תרומתו תרומה, וזוהי דעת בית הלל במשנה ד'. הטעם לחומרה זו הוא משום שגורם טרחה לכהן לגמור את מלאכת הפירות בעצמו (רבי חנינא בגמרא) או בגלל שגזול את הכהן בכך שבאופן זה מפריש פחות מהשעור (רבי מנא בגמרא). יתכן שדין זה מתייחס רק להפרשת זיתים על שמן וענבים על יין (דעת חזקיה בגמרא), משום שבמינים אלו כרוכה ההפרשה לפני גמ"מ בטורח רב במיוחד, או משום שהם שכיחים והתקלה מצויה בהם יותר או מפני שהזכרו בתורה בפירוש. יתכן שחומרה זו נכונה גם ביחס להפרשת שבולים על דגן וכל הדומה למקרים הנ"ל מבחינת טרחת הכהן הכרוכה בהפרשה מוקדמת (מהר"י קורקוס בדעת רבי יוחנן ובהסבר הרמב"ם), ויתכן שהחומרה קיימת בכל הפירות והירקות שמפריש מהם לפני גמר מלאכה. כל זאת אם מפריש בלא רשות מהכהן, אך אם הכהן מסכים – בדיעבד תרומתו תרומה (ר"ש ועוד בהסבר רבי יוחנן), ובלבד שיפריש תרו"ג ותרומ"ע בשעור הראוי לפי המוצר המוגמר (רדב"ו, רב הרצוג).

ה. פסק ההלכה

הטור (יו"ד של"א) כתב: "ואין תורמים אלא מן היפה, ולא ממין על שאינו מינו, ולא מדבר שנגמרה מלאכתו למעשר על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, ואין תורמין מן התלוש על המחובר... ואם תרם אין תרומתו תרומה". לכאורה עומד פסק זה בסתירה לעולה ממשנה י' הנ"ל, לפיה אם תרם תרומתו תרומה. הב"י מתייחס לכך ומסיק שאכן "יש בדברי רבינו ערבוב", ואגב הדין שבמין על

שאינו מינו ובתלוש על המחובר אף בדיעבד אין תרומתו תרומה, כתב הטור כן גם ביחס להפרשה לפני גמ"מ, למרות שאלביא דאמת בזה הדין הוא שבדיעבד תרומתו תרומה. בשו"ע (יו"ד של"א נ"ד) פסק: "אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, ואם תרם – תרומתו תרומה". גם הטור וגם השולחן-ערוך השמיטו מן ההלכה את דין המפריש מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו. הגר"א (ס"ק ק"ב) מעיר על כך ומסביר: "ונשמט בטוש"ע שם עוד בבא". גם האור שמח (תרומות פ"ה ה"ד) רואה בזה "שגגת המעתיק".

אחרונים אחרים מציעים מספר הסברים להשמטה. התו"ט (על משנה י') מסביר ש"זו ואצ"ל זו קתני": "...וזו ואין צריך לומר זו היא, דכיון שאין שום דבר הנגמר לא במעושר ולא במעשר – פשיטא שאין לו דין תרומה כלל". זו גם דעתו של הפרישה (של"א מ"ג) האומר שהדין האחרון הזה נלמד ב"כל שכן" משני הדינים האחרים. הרב ישראלי לא מקבל דברים אלו, ובמכתבו אלינו⁴⁷ העיר: "...אך אין זה מספיק לענ"ד, דא"כ לא היה צריך להביא גם הבבא האחרונה, שאין לתרום משלא נגמרה על שנגמרה, דזה הו"ק טפ"י". מכאן בונה הרב ישראלי את דרכו העקרונית בנושא זה. לדעתו טעם הדין שאין מפרישים מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו הוא שונה מטעם הדין האוסר להפריש מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו ולהיפך. כשגם המעשר וגם המעושר לא נגמרה מלאכתם – אסור להפריש מזה על זה משום האיסור להפריש מן הרע על היפה, שהרי את התרומה נותנים כפי שהיא לפני גמר מלאכה (וזהו "רע") ואילו בשאר הפירות עתידה להגמר מלאכתם (והריהם "יפים"). על פי זה מובנת השמטת השו"ע, שכן דין מן הרע על היפה אינו נוהג בזה⁴⁸. לעומת זאת האיסור להפריש מן הגמור על שאיננו גמור או משאיננו גמור על הגמור נובע לדעתו מן הדין האוסר להפריש מין על שאינו מינו, ודין זה נוהג גם בזמן הזה.

בשערי צדק (פ"ט ה"כ), בערוך השלחן (זרעים ס"ו ז'), בהמעשר והתרומה (פ"ה ז') ובכרם ציון (ה"פ כ"ב א') פסקו שאין להפריש גם מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, וכן משמע מאחרונים רבים נוספים.

47. סעיף ו' במכתב (מובא לקמן בקובץ זה).

48. ועוד מוכיח שם שגם לענין הפרשת מעשרות לפני גמר מלאכה מעולם לא הקפידו חז"ל שלא להפריש משאינו גמור על שאינו גמור.

ו. גדרים נוספים – מתוך פסקי האחרונים

ו. פירות שאינם מחוסרים מעשה בגופם

בעל שאגת-אריה (סי' צ"ז ד"ה ועתב נניח) חידש בגדר "דבר שלא נגמרה מלאכתו, וז"ל: "דבר שלא נגמרה מלאכתו היינו טעמא דלכתחילה לא, משום דרחמנא אמרה כדגן מן הגורן... והיינו דווקא שאינו גמור, כגון תבואה שעדין לא נתמרחה בכרי, דמחוסר מעשה בגופו. אבל היכא שאינו מחוסר מעשה בגופו, כגון טבל שלא ראה פני הבית והחצר – אפילו לכתחילה נמי". לכאורה ניתן לדייק מדבריו, שכל פרי שאיננו מחוסר מעשה בגופו ניתן להפריש ממנו תרו"מ. אלא שיש לדחות ולומר, שדבריו נאמרו דוקא ביחס להפרשה המחוסרת הכנסה לבית, אך לא ביחס לכל מה שמחוסר "מעשה בגופו", ולעולם אסור להפריש לפני גמר מלאכה, גם אם מדובר במחוסר לכלכלה בלבד וכדומה.

ברם באור-שמח (תרומות פ"ה ה"ד) מחלק כך בפרוש, ולדעתו האיסור של הפרשה לפני גמר מלאכה איננו אלא בגורן, יקב ושמן והדומה להם שמחוסרים מלאכה גמורה. למעשה, דבריו מובאים כהרחבה של דברי הירושלמי הסובר שרק גורן ויקב אסורים: "אין לך אסור מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו אלא גורן ויקב בלבד, וכמו ענבים לדורכן לעשות מהן יין – בזה אסור... דבקרא לא קפיד רק על גורן ויקב. וברור זהו הדין נמי לתרום מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, דג"כ מהאי קרא ילפינן, דונחשב לכם תרומתכם כדגן מן הגורן וכו', ג"כ אינו רק בגורן ויקב בלבד... אולם יש לצדד דלאו דוקא בגורן ויקב בלבד קפיד רחמנא. דה"ה בשאר מילי, רק שיהא מחוסר מעשה כמו גורן ויקב שכשהוא בשבולים הוא מחוסר מלאכה גמורה, וכן ענבים לעשות מהן יין, וזה יתכן". גם החזו"א (מעשרות ג' כ"ג) העלה רעיון כזה כאפשרות: "אפשר דר"ל דלא מקרי מן הגמור על שאינו גמור אלא במחוסר גמר בעצם תיקון הפירי כמו חסרון גורן או יקב, אבל העמדת ערימה (של צמוקים) לא מקרי חסרון. ולפ"ז שפיר אפוי דכריא (יפוי פני הכרי של תבואה) לא מעכבא"⁴⁹.

49. אלא שדוחה שם משום שאין נראה כפירוש זה בתו"ט. בעמוד הימיני (עמוד רפ"ט) הסיק למעשה בעקבות הסברו בשיטת הרמב"ם לעיל: "בסלק סוכר שטרחת הכשרתו לאכילה מרובה, וא"א כלל כמעט שלא ע"י טיפול בבהח"ד, יש להשוותו לכאורה להני מינים שגם בדיעבד אין תרומתן תרומה" (כלומר לאותם מינים שטרחתם מרובה – זיתים על שמן, ענבים על יין, שיבולים על חטים וכל הדומים להם). אמנם, שלא כמו האור שמח, באותם מינים שאין טרחתם מרובה הוא אינו מתיר לכתחילה מכת סברה זו. כאן יש להזכיר שגם המהר"י קורקוס לעיל בדעת הרמב"ם חילק בין זיתים וענבים וכל שיש בו טרחה מרובה לבין שאר גידולים, אך גם הוא מתיחס שם לשאלה מתי מחמירים בדיעבד, ולא למקרים בהם יש להתיר לכתחילה.

2. פירות או תוצרת שאינם יין או שמן

הבחנה מקובלת יותר היא בין יין ושמן לבין שאר פירות. חלוקה זו עולה מתוך פירושי הראשונים והאחרונים למשניות השונות. לעיל הובאו דעות הר"ש, ר' יהוסף אשכנזי, הרידב"ז וכן חבל הפוסקים שפירשו את משנה ט' המתירה לכתחילה הפרשה לפני גמר מלאכה – וכולם התנבאו בסגנון אחד: רק ביין ושמן (ואולי גם בדגן) קיים איסור הפרשה לפני גמר מלאכה, ובכל שאר מיני הפירות והירקות אין כלל איסור להפריש לפני גמר מלאכה. שיטה זו מתבססת בעיקר על דעת רבי יוסי בן יוסי בירושלמי. אמנם, יש להעיר שדברים אלו נאמרו רק כפירוש למשנה או לירושלמי, ואין שום הכרח לפסוק מכאן גם הלכה למעשה. אך עצם העובדה שלדבריהם זוהי מסקנת הירושלמי, דורשת לקחת אפשרות זו בחשבון גם להלכה, ובמיוחד לאור העובדה שיש שהשתמשו בהנחה זו על מנת להסביר את משנה י' והעמידוה דוקא בזיתים וענבים (ריבמ"ץ, רב יהוסף אשכנזי).

3. האוכל אכילת קבע לפני גמר מלאכה

למרות האיסור להפריש לפני גמר מלאכה, ניתן לומר שהיינו דוקא במפריש וממשיך אח"כ לשווק או להוליך לביתו, אך מי שרוצה לאכול אכילת קבע מפירות שלא נגמרה מלאכתם, מותר לו, ואולי אף מחויב, להפריש תרומות ומעשרות. כך כתב להלכה רש"י אוירבך (מעדני-ארץ שביעית ט' ח' ומנח"ש ג"ז א'): "אף שאין תורמין אלא מן הגמור, מ"מ מסתבר שאם רוצה לאכול שלא מן הגמור – שפיר רשאי להפריש תרומה גם קודם מירוח, משום דלא מסתברא כלל לומר שהוא אסור באכילה, ואינו רשאי גם להפריש".

כאן המקום להזכיר גם את דברי החכם-צבי (תוספות חדשים ד') הסובר שמברכים גם כשמפרישים לפני גמר מלאכה.

ז. בזמן הזה

לפי כל האמור עד כאן, לרוב הדעות הדין היסודי של איסור הפרשה לפני גמר מלאכה – על כל הואריאציות של משנה י' בפרק א' של מסכת תרומות – תקף גם היום. גם הדין המיוחד של משנה ט', ש"תורמים שמן על זיתים הנכבשים ויין על ענבים לעשותם צמוקים", נפסק להלכה, כפי שראינו לעיל.

דא עקא, ההלכות שנאמרו במשניות ח' וד' הן הלכות חריגות, ויש לבדוק אם הן תקפות גם בזמן הזה. לשם כך יש להתמקד בשני נושאים – במשמעותו היום של "גדר מי חטאת" שהוא היסוד לחיוב תרומה מחדש ("תרומה ויחזור ויתרום") במפריש שמן על זיתים הנכבשים ויין על ענבים הנדרכים, וברלוונטיות של טעמים כמו טרחת הכהן וגזל הכהן

שמפניהם החמירו ופסקו בית-הלל במשנה ד' שהתורם זיתים על שמן וענבים על יין אין תרומתו תרומה.

ביחס לנושא הראשון יש לעיין האם גם היום, כשאין לנו מי-חטאת, חייב המפריש שמן על זיתים הנכתשים ויין על ענבים הנדרכים לחזור ולתרום. בעשר-תעשר (הל' קכ"ו) פסק למעשה: "ומסתברא תורמין שמן על זיתים היום, דליכא אפילו חד מהני תרי טעמי" (גזל השבט וגדר מי חטאת). אך דבריו תמוהים, שכן גם אם נאמר שגדר מי חטאת אינו שייך היום, אין זו סיבה להתיר לכתחילה להפריש לפני גמר מלאכה, ואכן בהמעשר והתרומה (עמ' ל"ב) התיר בזה"ז רק בדיעבד שלא לחזור ולתרום.

למעשה, היתר זה הוא קדום, וכבר בתקופת הראשונים כתב הר"ש סירליאו (על משנה ח'): "ובזמן הזה דאין לנו טהרה, כן הוא שמן על זיתים, כמו בשאר פירות בזמנם של האמוראים, דהא ליכא ביטול מי חטאת".

הרמב"ם (פ"ה הי"ט) פסק את הדין העולה ממשנה ח' שתרומת שמן על הזיתים הריהו תרומה ויחזור ויתרום, אך הוא נמנע מלהביא את הטעם של גדר מי חטאת, ועל כן הסבירו מפרשיו שפסק כן מטעם אחר. ברם, השו"ע השמיט לחלוטין דין שמן על זיתים נכתשים, ומכאן נוכל להסיק שלדעתו דין תרומת יין על ענבים שעומד לדורכם ותרומת שמן על זיתים, כדן כל שאר פירות שהפריש משנגמרה מלאכתו על נגמרה מלאכתו שבדיעבד היא תרומה, ואין צורך בזה"ז לחזור ולתרום.

גם במעדני-ארץ (שביעית ט' ח') מצרף להקל את דעת הר"ש סירליאו שאין גדר מי חטאת נוהג בזה"ז⁵⁰.

נראה, אם כן, שלרוב הדעות אין גדר מי חטאת נוהג בזה"ז. לעומת זאת, נחלקו הפוסקים אם הדין של "יחזור ויתרום" מחייב היום. בין כך ובין כך, ברור שמדובר כאן בהלכה המתייחסת ספציפית לתורם שמן על זיתים הנכתשים וכדו'.

ביחס לשאלה השניה שהוצגה לעיל, יש לדון האם גם בזה"ז יש לחשוש משום גזל או טרחת הכהן, בשעה שממילא אין נותנים לו את התרומה.

הרמב"ם (שם הל' י"ח) פסק להלכה כדעת בית-הלל וכלשונם: "אין תורמין שבלים על החיטים זיתים על שמן וענבים על יין. ואם תרם אינה תרומה. גזירה שלא יטריח את הכהן לכתוש ולדרוך", ונראה שלדעתו ה"ה בזמן הזה למרות שהחששות למעשה לא קיימים. בדעת השו"ע (יו"ד של"א), לעומת זאת, יש מקום להסתפק. וז"ל שם בסעיף ס"ג, ביחס להפרשה מן הרע על היפה: "ובכל אלו אם תרם תרומתו תרומה. ונראה לי דהאידינא דתרומה לאיבוד אולא, אין להקפיד בכך, וכן בשאר דברים כיוצא בהם". בכרם-ציון (ה"פ

50. בספר חו"ב (מצוטט חוברת בירור הלכות עמוד ל"ה) כתב שאין גדר מי חטאת היום. אך בחוברת הנ"ל חלקו עליו ודעתם שבוה"ז יש לחזור ולתרום מדין גזל השבט.

כ"ב הע' 10) הבינו שכוונת השו"ע בזה היא גם לדין התורם זיתים על שמן שמוכא בסעיף הקודם (סעיף ס"ב): "אין תורמין שבליים על חטים וזיתים על שמן וענבים על יין". אלא שדבריהם אינם מוכרחים, ויתכן שבמילים "וכן בשאר דברים כיצא בהם" כוונת השו"ע היא לדוגמאות נוספות של דין מן הרע על היפה, או אולי ספציפית לדין מן הרע על היפה המוכא שם בסעיף נ"ב, אליו ציין גם הגר"א. עובדה היא שדוקא בסעיף ס"ב סתם השו"ע ולא חילק בין קיום הדין במקורו לקיומו בזה"ז.

כך או כך, עובדה היא שהשו"ע השמיט את הדין שבדיעבד אין תרומתו תרומה. הרב הרצוג (מצוות התלויות בארץ עמ' קס"א) הסביר שאכן השו"ע השמיט את הדין משום שגזל הכהן לא נוהג היום – "ובזמן הזה שהכל כמו ברשות כהן בדיעבד תרומתו תרומה". ברם, לפי הבנת ספר עטה-אור (עמ' קי"ב) בשו"ע הדין במקרה זה הוא שאין תרומתו תרומה אף בדיעבד, ובדיוק כדברי המשנה. השמטת השו"ע איננה ראייה לדעתו, שכן דוקא לו היה סובר שאינו נוהג, היה צריך להביא את הדין ולהדגיש שאיננו נוהג בזה"ז, כפי שציין ביחס לדינים אחרים. בנוסף לכך הוא טוען שהשו"ע בדרך-כלל קיצר דיניו ולכן אין להוכיח מהשמטותיו, ובודאי שלא בדין שעיקרו מבואר במשנה.

בכפתור ופרח (סוף פרק כ') פסק להלכה לחומרא וכלשונה של משנה ד', וכן משמע מהתו"א (דמאי י"א כ"ח). אחרונים אחרים, לעומת זאת, נוטים להקל בדין זה, ולומר שאם הפריש זיתים על שמן וכדומה תרומתו תרומה. במעדני-ארץ (שם) כתב: "וכן נלענ"ד דה"ה נמי שמותר בכה"ג לתרום גם מענבים על יין דכיון שעיקר טעם האיסור הוא משום גזל השבט, לכן בזה"ז אין לחוש כלל לגזל השבט, דתרומה גדולה כיון שהולך לאיבוד, וגם בלא"ה אין מפרישים אלא כלשהו שאין בו כדי נתינה, לא שייכא בה כלל קפידא דכהן. ואי משום הפרשת מעשר ראשון ועני או תרומת מעשר – הרי בלקוחים מן העכו"ם הדין הוא שמעשרין והן שלו". הרשו"א לא הבהיר כאן את דעתו בענין מי שאיננו לוקח מן העכו"ם – האם גם כאן יש להקל.

הרב קוק (מוכא בהמעשר והתרומה עמ' ל"ג) כתב: "חלילה להחליט שאינו כלום בזה (שלא חל בדיעבד), כיון דעיקר הטעם הוא משום גזל השבט, ובוזה"ז אין כ"כ קפידא כמש"כ בשו"ע, ומסתבר כיון דתרומה חל – חל ג"כ במעשר... ודי לנו החידוש דגזל השבט שבירושלמי שיועיל שלא להקל בתרומה בזמן שהיא עומדת לאכילה, וכיון שכל הדברים שהם רק בענין השייך בשעה שהיתה התרומה נאכלת, אין מקפידים עכשיו, ה"ה בג"ד. מיהו ראוי לענין מעשה לחזור ולעשר, ואם ירצה להחמיר על עצמו לחזור ולתרום אין בכך כלום"⁵¹. אך בהמעשר והתרומה (שם) תמה עליו: "וצ"ע, דהא במעשר שייך שפיר גזל

51. עיין הסכמות הראי"ה סי' ו', 'אלה מסעי' – מסע הרבנים למושבות הגליל, עמ' 15-16 והערה 1 שם.

השבט אף בזה"ז וכמש"כ בשו"ע לענין מן הרע על היפה. אולם נפק"מ בזה בגווני דלא שייכי ביה נתינה, כגון הקונה מן הנכרי וכדו" (וכנ"ל במעדני ארץ).

הרב הרצוג (שם עמ' קס"ב) פסק בענין זה: "ולדין בזמן הזה אין שום נפקא מינה, שלענין תרומה גדולה אין שום נ"מ שאנו מפרישים שיעור כל שהוא בזה"ז שהולך לאיבוד. וכבר מטעם זה לא שייך לא טעמו של ר' אילא ולא טעמו של רבי מני (רב מנא) לענין דיעבד. ולענין תרומת מעשר – אם מפריש כשיעור, תרומתו תרומה, שרבי מני לא אמר לקנוס אלא ביש גזל השבט, ועכשיו אין זה אף בתרומת מעשר". יש לשים לב להדגשתו של הרב הרצוג כאן (עמ' קס"ג), שתרומת מעשר יש להפריש כשיעור הראוי. זאת מפני שתרומת מעשר ניתנת בשיעור מדויק, ושיעור זה צריך להמדד בשמן ולא בזיתים, ודווקא בזמן הזה, כשתרומת המעשר הולכת לאיבוד קיים חשש שלא ידקדקו יפה. גם הרב פרנק פסק בקצרה (כרם ציון ה"פ עמ' קכ"ד בגאון צבי): "וסלק הראוי לאכילה, אי יכול לתרום מפרי הסלק על הי"ש והספירטוס, נראה דדינו כמו התורם מן הענבים על היין דביעבד הוה הפרשה ומוציאו מן איסור טבל", ולא הבחין בזה בין סוגי התרומות והמעשרות.

לפי דעות אלו נראה להוסיף, שה"ה למנהג העולם שלא לתת בפועל בזה"ז מעשר ראשון ללוי לא שייך כאן הטעם של גזל השבט. אמנם ביחס למעשר-עני יש לעיין עדיין מדין גזל עניים.

לעומת הדעות הללו, בספר חו"ב (מובא גם בספר בירור הלכות עמ' ל') כתב שגם בזה"ז אסור לתרום זיתים על שמן משום גזירת גזל השבט, ויש לתמוה על דבריו.

בהקשר הזה מענין לציין את הנאמר במסכת ביצה (ל"ה ע"ב): "מעשרין דמאי מעמי הארץ אפילו בדבר שלא נגמרה מלאכתו". לכאורה הדברים תמוהים, שהרי אם עדיין לא נגמרה מלאכת הפרי, ברור ומובן מאליו שאותו עם-הארץ לא הפריש תרומה, והעיר על כך רש"י (ד"ה ומעשרין): "דקסבר האי תנא, יש שמעשרין קודם גמר מלאכה, ומידה הנוהגת היא ותלינן ביה לקולא". אמנם במשנה שם (ל"ד ע"ב) כתב רש"י (ד"ה ערב שבת) ש"אין רגילים לעשר קודם גמר מלאכה", וכתב על דבריו בשיטה מקובצת (ל"ה ע"ב): "מעשרין הן אפילו בדבר שלא נגמרה מלאכתו, כלומר, רגילים בני אדם וחברים לעשר קודם גמר מלאכה דאי לא – הוה ליה לעשר ודאי. ופירש רש"י ז"ל דסבר האי תנא הכין, כלומר, אע"ג דבמתניתין משמע שאין רגילות כן, כמו שפירש ז"ל במתני', האי תנא פליג אמתניתין. כך היא כוונת הרב ז"ל. ולא נהיר כמו שפירשנו במשנתנו (שגם התנא של המשנה סובר שהיתה רגילות לעשר)". עכ"פ, נמצאנו למדים מתוך דברים אלו שהיה מנהג קדום להפריש לפני גמר המלאכה.

לסיכום, יש מקום להסתפק מהי דעת השולחן-ערוך בשאלה הנדונה כאן, אך פוסקים אחרונים רבים מצדדים בכך שבוה"ז אין להתחשב בשיקולים של גזל או טורח השבט, וממילא, לפחות בדיעבד התורם זיתים על שמן וכדומה, ואפילו ללא רשות כהן, תרומתו

תרומה, ואמנם, מתוך דברי הראשונים למדנו על מנהג קדום להפריש לפני גמר מלאכה. אמנם במספר חיבורים מובא דין המשנה בצורתו המקורית. למרות כל האמור, ביחס להפרשת תרומת-המעשר יש להקפיד שלא לפחות מן הכמות הראויה אע"פ שלקלקלה אוזיל ולמרות שהיום הכל כברשות כהן. לכן, כדי שתרומת המעשר תחול, ולו אף בדיעבד, יש להפריש כשעור הראוי לשמן. יש להעיר שוב שהנדון כאן הוא רק אם בדיעבד התרומה חלה, אך מובן שלכתחילה אין להפריש לפני גמר-מלאכה בשום אופן.

ח. בשעת הדחק

באור-שמח (תרומות פ"ד הכ"א) כתב שבמצבים מסויימים ניתן לסמוך על "תנאי בית דין" להפריש מן הגמור על שאינו גמור, שהתנו חכמים כדי למנוע תקלה. מקור לכך הוא מוצא במשנה מסכת מעשרות (פ"א מ"ו): "התבואה משימרה... הקטניות משיכבור. ואם אינו כובר עד שימרה. אע"פ שמירח, נוטל מן הקוטעים ומן הצדדים וממה שבתוך התבן ואוכל". וקשה, שהרי מה שבתוך התבן עוד לא נגמרה מלאכתו, והוי מן הגמור על שאינו גמור. ומכאן הוא מסיק: "וצ"ל דגם זה נכלל בכלל תנאי ב"ד שלהפריש מן התקלה אמרו חכמים שיתרום לכתחילה מן הגמור על שאינו גמור בהאי גוונא". דבריו נפסקו להלכה גם בכרם ציון (ה"פ פכ"ב ה"ט): "אע"פ שאמרנו דאין תורמין מן הגמור על שאינו גמור, יש מהגדולים שמחדש לומר שבכדי להפריש מן התקלה, תנאי ב"ד הוא דבכה"ג מותר לתרום לכתחילה מן הגמור על שאינו גמור".

לגישה זו חשיבות גדולה בבואנו לנתח את המציאות היום. במקומות רבים הדרישה להפריש אך ורק מן הגמור על הגמור עלולה לגרום לתקלה גדולה. יתכן שדרישה כזו תגרום שלא יפרישו כלל, שכן הרבה פעמים בשלב הנחשב ל"גמר מלאכה" כל הסחורה הטובה ארוזה וממוינת, והחקלאי עומד בנסיון גדול כשצריך להפריש ממנה ולו רק מעט יותר מאחוז אחד. ויעוין בדברי הרב הרצוג (שם עמ' קס"ד) שכתב: "קיימא לן שכל שעת הדחק היא דיעבד (תורת חטאת כלל ט"ז) וה"ה היכא שיש לחוש לקלקולים. ובפרט שהוא דבר של רבים יש מקום להקל יותר", ומטעם זה חכך להקל למעשה ביקב. אמנם בסוף התשובה (עמ' קס"ט) הסיק: "בד"א, באקראי. אבל בקביעות – לעקור איסור דרבנן לכתחילה – חוששני מאד, אפילו בתרומה בזה"ו שהולכת לאיבוד".

דברים אלו יהיו לנגד הפוסק בהלכות אלו, כאשר הוא בא לדון האם יש להתיר לכתחילה הפרשה כזו. כך או כך – בדיעבד התרומה חלה.

ט. סיכום

במאמר זה סקרנו את המקורות לאיסור הפרשה לפני גמר מלאכה. המקור המרכזי לדין זה הוא הפסוק (במדבר י"ח): "כדגן מן הגורן וכמלאה מן היקב", ממנו למדו בספרי שיש

להפריש דווקא מהגמור. י"א שאיסור זה הוא מדאורייתא, וי"א שהפסוק הוא אסמכתא בעלמא לאיסור דרבנן. בין כך ובין כך, מוסכם לכו"ע שבדיעבד התרומה חלה.

בירושלמי נחלקו, האם דין זה נאמר רק על הפרשת ענבים מיין או זיתים משמן (או שיבולים מחיטים). במחלוקת זו נחלקו גם ראשונים ואחרונים, ולדעת המצמצמים את ההלכה (ר"י אשכנזי והריב"מ⁵¹), בשאר פירות יש להתיר לכתחילה להפריש לפני גמר מלאכה. יש הנוקטים דרך ביניים להלכה, ולדעתם הדין מתייחס לזיתים וענבים ולכל הדומה להם (אור שמח). יש הסוברים שבכל הפירות אסור לכתחילה לתרום לפני גמר מלאכה, אך בדיעבד החמירו לפסול את ההפרשה רק בזיתים ענבים וחיטים (דעת חזקיה בגמרא והסוברים כמותו), או בזתים וענבים וכל הדומה להם מבחינת הטרחה בהכשרתם (מהר"י קורקוס בדעת הרמב"ם).

לפי דעות מסוימות בראשונים, גם בדיעבד אין לחלק בין סוגי הפירות, אך בדיעבד התרומה חלה רק כשנעשה הדבר ברשות כהן. לפי זה, הפרשה לפני גמר מלאכה שלא ברשות כהן – אפילו בדיעבד לא תחול (ר"ש ואחרים בהסבר דעת רבי יוחנן בגמרא).

יש דעות שבוה"ז אין שום צורך להחמיר בדיעבד. יש מי שסובר שבוה"ז מותר לכתחילה להפריש מפירות שלא נגמרה מלאכתם על פירות שלא נגמרה מלאכתם והאיסור הוא רק מן הגמור על שאינו גמור ולהיפך (הרב ישראל⁵²), ויש שהוכיחו שבשעת הדחק או במקום של חשש לתקלה – אפשר להקל להפריש אף לכתחילה לפני גמר מלאכה (פרק י"ב).

בתורם שמן על זיתים ויין על ענבים יתכן ויש חיוב לחזור ולתרום, בגלל גזרות מיוחדות, וי"א שאין גזרות אלו נוהגות היום. אך זיתים שבתהליך כבישה, מותר אף לכתחילה לתרום שמן עליהם, וה"ה ביחס ליין וענבים.

מכל האמור עולה, שלכתחילה לא ראוי להפריש מפירות נשר שבודאי לא נגמרה מלאכתם, על פירות גמורים. אמנם במקום של הפסד גדול או חשש לתקלה, יתכן להקל באיסור זה שהוא רק איסור לכתחילה, ולסמוך גם על צירוף הדעות שהאיסור חל רק על ענבים וזיתים וכדומה, וכן את המקילים לכתחילה במקום תקלה.

עוד יש לצרף לקולא את אותן דעות הסוברות שגמר מלאכת הפירות הוא בבית האריזה⁵². לפי דעות אלו הפרשה מפירות הנשר על פירות המשאית שליד הפרדס תחשב להפרשה מפירות שלא נגמרה מלאכתן על פירות שלא נגמרה מלאכתן, ובמצב כזה ניתן להקל על סמך דעתו של הרב ישראלי, שמותר בוה"ז לכתחילה להפריש מפירות שלא נגמרה מלאכתן על פירות שלא נגמרה מלאכתן.

52. בנושא זה עיין מאמרים נוספים בקובץ זה.